

Огляд архівних матеріалів з історії західньо-руського та українського права, що переховуються у Древлехранилищі Московського Центрального Архіву (по 1-ше лютого року 1926).

(Звідомлення про командировання до Москви).

I. Матеріяли з історії західньо-руського права: 1) Литовська Мегрика колишнього Архіву Міністерства Юстиції. 2) Польські справи з колишнього Архіву Міністерства Закордонних Справ. 3) справи Приказу князівства Литовського з того-ж-таки Архіву.

II. Матеріяли з історії українського права: 1) справи московських центральних установ, що завідували Україною. 2) справи інших московських центральних установ, цікаві для історії України та історії українського права. 3) справи „Малоросійського Приказу“. 4) Книги „Київського стола“ („повытъя“). 5) справи „Малоросійської Експедиції та Колегії Закордонних Справ“. 6) „Малоросійські справи“ з колишнього Архіву Міністерства Закордонних Справ. 7) справи про „Малоросію“ та про „Польщу“ колишнього Державного Архіву. 8). Переписні українські книги. 9) справи місцевих українських установ: а) матеріали у справі наказного гетьмана Павла Полуботка; б) книги Канцелярії Міністерського Правління; в) книги Малоросійської Колегії; г) справи дореформних українських установ.

За часів передреволюційних ті дослідники західньо-руського права й держави, котрі не обмежувалися на тому, що вивчали друковані матеріали, ба розглядали також матеріали архівні, неминуче мусіли скерувати свої праці до колишнього архіву Міністерства Юстиції в Москві. Ті-ж, котрі цікавилися міжнародньою політикою західньо-руської держави, крім того вдавалися ще й до колишнього архіву Міністерства Закордонних справ у Москві. Тут працювали Бершадський, Владімірський-Буданов, Любавський, Пічета, Довнар-Запольський, Ясінський, Лаппо, Максимейко, Малиновський...

А що-до історії України (взагалі й, зокрема, історії українського права, ще Карпов у своєму „Критическомъ обзорѣ разработки главныхъ русскихъ источниковъ, до исторіи Малороссіи относящихся“, слушно заважив, що тут за головні джерела стають так звані „малоросійскія дѣла“ з архіву Міністерства Юстиції та архіву Міністерства Закордонних Справ. Справами цими користувалися за-для праць, що-до історії України, Бантиш-Каменський, Маркевич, Соловійов, Костомаров, Карпов, Багалій, Ейнгорн, Мякотін та інші. Тепер колишні архіви Міністерства Юстиції та Міністерства Закордонних Справ сполучено в одно „Древлехранилище“ Московського Центрального Історичного Архіву. І „Древлехра-

нилище“ це — місце, де переховуються архівні матеріяли з історії західньо-руського й українського права, що їх не можна обминути дослідникам цих історичних дисциплін. Деякі з цих матеріялів, а саме ті, котрі стосуються діловодства місцевих українських установ або випадково опинилися в Москві, треба, безперечно, повернути до українських архівів.

Але здебільшого вони стосуються до діловодства колишніх російських установ, і цікаві і для української, і для російської історії; це — матеріял для історії російської політики що-до національних меншостей і з цього погляду має і історичну й політичну вагу для всенького СРСР. Ця більшість архівних матеріялів з історії України та зокрема з історії західньо-руського й українського права, можливо, залишиться і надалі в Московському Дрєвлєхранилищі, й проща українських істориків та істориків права до Москви не припиниться. „Огляд“, що ми його подаємо, призначений бути за провідника тим прочанам, що не досить ознайомлені з архівними скарбами Дрєвлєхранилища.

I.

Матеріяли з історії західньо-руського права.

1. Литовська Метрика.

Найбільше архівних матеріялів з історії західньо-руського права скупчено в „Литовській Метриці“, що зберегається в колишнім архіві Міністерства Юстиції. Є друкований опис „Литовської Метрики“, що його склав архівіст Пташицький¹⁾. Розподілу справ „Литовської Метрики“ по групах, що його запровадив Пташицький, додержується й офіційна „Памятная книжка“ колишнього архіву Міністерства Юстиції. Усіх груп 12: книги записів, книги судових справ, книги публічних справ, книги переписів, книги виписів, *sigillata*, книги Невідмінної Ради, інвентарі, нові книги, давні акти, родоводи, межові мапи.

Матеріяли цих груп торкаються також і великого князівства Литовського перед і по Люблинській унії і королівства Польського. Для історії великого князівства Литовського (отже, для історії західньо-руського права) особливу вагу мають справи перших чотирьох груп. Справи цих груп стосуються до різних місцевостей всієї території колишнього великого князівства Литовського; зокрема, стосуються до тієї частини, що виникла з південно-західніх давньо-руських земель і потім склала Правобічну Україну. Отже, в 5-ій та 6-ій книгах „Переписів“ уміщено описи українських та волинських замків; по книгах „Записів“ — привилеї на уряди, землі та людей Волини, Поділля, Київщини, на магдебурзьке право Луцькому, Київу та іншим південно-західнім містам, а також „посольства“ та „листи“, що в їх раз-у-раз мова мовиться про засоби охорони супроти турецьких і татарських нападів на південно-західню околицю великого князівства Литовського; по книгах судових справ—

¹⁾ Описаніє книгъ и актовъ Литовской Метрики. Спб. 1887.

судові вироки господаря та панів-рад у справах, що в їх сторонами виступали волинські та київські князі й пани, земляни, бояри, міщани, волосні люди, то-що.

Багато дослідників історії західньо-руського права та історії великого князівства Литовського користувалися з архівних матеріялів Литовської Метрики. Чимало з цих матеріялів уже й надруковано. Друкували їх і наукові установи і приватні особи (Петербурзька Археографічна Комісія по „Актахъ Западной-Россіи“, Київська Комісія для розгляду давніх актів у „Архивъ Юго-Западной Россіи“, Московське „Общество исторіи и древностей Россійскихъ“ в його „Чтеніяхъ“, професори — Бершадський, Любавський, Довнар-Запольський, Максимейко, Малиновський та інші). На особливу увагу заслуговують видання Петербурзької Археографічної Комісії в „Русской Исторической Библіотекъ“: тут у тт. XX, XXVII, XXX та XXXIII-му цілком надруковано декотрі старовинні книги „Записей“, судових та публічних справ; за продовження цього треба вважати надрукований колишнім Московським Архівом Міністерства Юстиції опис найдавніших книг „Записей“ (V — VII, а також I-ша книга „Записей“) у XXI-му томі „Описанія документо́въ и бума́гъ, хранящихся въ Московскомъ Архивѣ Министерства Юстиціи“.

По-при все те, багато з архівних матеріялів Литовської Метрики наукові дослідники ще не опрацьовували, й вони не надруковані; вони дожидають дослідників у місці свого переховування — в Москві, в колишнім архіві Міністерства Юстиції (нині „Древлехранилище“). Зміст матеріялів зазначено в поданому „Описаніи“ Пташицького; тож немає потреби докладно спинятися на цьому питанні.

2. Польські справи в колишньому Московському Архіві Міністерства Закордонних Справ.

По книгах „Записей“ Литовської Метрики й по інших книгах уміщено чимало так званих „посольств“, себ-то документів про дипломатичні стосунки великого князівства Литовського з чужоземними державами. Додатком до „посольств“ Литовської Метрики являються так звані „Польскія дѣла“, що збереглись у колишнім Архіві Міністерства Закордонних Справ — теж документи про міжнародні стосунки колишніх великого князівства Литовського та королівства Польського з Москвою, і пізніш з Російською Імперією. Про зміст польських справ можна довідатися на підставі реєстрів, що їх склав відомий архівіст Микола Бантиш-Каменський.

Загальний заголовок: „Реестры дѣламъ: а) Польскаго двора въ книгахъ, столпахъ и тетрадяхъ; б) пограничныхъ съ польскимъ дворомъ комиссій“.

Справи польського двора розділено на чотири групи. „Реестръ I. Польскаго двора старыхъ лѣтъ посольскимъ книгамъ, содержащимъ въ себѣ дѣла съ 1487 по 1700 годъ, а именно: 1) прїѣзды въ Россію Польскихъ и Литовскихъ и отпуски въ Польшу и Литву Россійскихъ пословъ,

посланниковъ и гонцовъ съ разными государственными дѣлами; 2) пограничные съ обѣихъ сторонъ какъ для мирныхъ договоровъ и размѣна плѣннихъ, такъ для обиднихъ и межевыхъ дѣлъ съѣзды пословъ, судей и комиссаровъ“. Усього у цій групі 255 книг.

„Реєстръ II. Польскаго двора старихъ лѣтъ дѣламъ, въ столпахъ находящимся, съ 1462 по 1700 годъ“. Усього 270 пачок.

„Реєстръ III. Польскаго двора новихъ лѣтъ дѣламъ съ 1700 по 1742 годъ“. Усього 231 пачка.

„Дѣла Польскаго двора съ царствованія Императрицы Елизаветы Петровны. Министерская корресонденція“. Пачки 232—361.

Найцікавіші для нас справи перших двох груп, себ-то справи давніх років книгами та стовпцями. Ці групи зберігають документи про дипломатичні стосунки з Москвою великого князівства Литовського за часів його політичної самостійности. Декотрі з їх уже надруковано.

Окремого реєстра присвячено справам „пограничнихъ съ Польскимъ дворомъ комиссій“. Справи декотрих комісій торкаються українських кордонів; такі комісії: Малоросійська (1737—1762 рр.), Брацлавська (1749—1763 рр.), Білоцерківська (1758—1759 рр.).

3. Справи Приказу князівства Литовського.

1656-го року частину території великого князівства Литовського прилучено до Москви: західньо-руські міста — Смоленськ, Дорогобуж, Біла, Рославль та інші й Литовські — Вильна, Гродно, Ковно та інші. Тоді утворено окремого Приказа князівства Литовського. Він мав керувати завойованими землями (тільки не міг призначати воевод), судити, збирати різні прибутки і податки з міщан, організовувати військову службу й службове землеволодіння, переписувати шляхетські маєтки, віддавати в посесію або у володіння за вірчим листом млини, митниці, кухлеві двори (корчми). Отакі справи й зацілилися серед справ „Приказу князівства Литовського“ в колишнім архіві Міністерства Закордонних Справ. Справи ці охоплюють тільки одно десятиріччя XVII-го віку — від 1656-го по 1666-ий рік. На підставі Андрусівської угоди року 1667 значну частину завойованих земель повернено Речі Посполитій, і Приказ скасовано.

II.

Матеріяли з історії українського права.

1. Справи московських центральних установ, що керували Україною.

I. Одколи Україну сполучено з Москвою, на черзі стало питання про організацію українського самоврядування та про ту центральну установу в Москві, що вона мала-б керувати „Малоросією“¹⁾, себ-то

¹⁾ По московських офіційних актах Україна иноді зветься Військом Запорозьким, але частіш Малою Росією, або Малоросією, а людність її — малоросійським людом.

Україною. Органи самоврядування залишилися ті самі, що вже втворилися історично: гетьман, військова старшина та рада; і центральною установою залишився той-таки Посольський Приказ, що він узагалі завідував справами про стосунки з чужоземними державами ще перед тим, як Україна сполучилася з Москвою. Гетьман, військова старшина та рада на місці, Посольський Приказ у центрі — ця первісна схема, в дальшому, підпадає змінам, що відбуваються за тим самим певним напрямком з певною метою: московський, а згодом петербурзький уряд неухильно прагне позбавити Україну будь-якої політичної самостійності, обернувши її на звичайну провінцію єдиної централізованої держави. Тому самоврядування поступінно обмежується, й, кінець-кінцем, його заступає місцеве управління на загальний взірць; з-під керування центральних установ міжнародного управління Україна переходить під керування установи внутрішнього управління. Тут ми маємо приклад звичайної політики Московської держави й імперії Російської що-до національних меншостей. Політика ця залишила свої наслідки в справах місцевих українських установ (як органів українського самоврядування, так і органів місцевого управління), й у справах тих центральних установ, що вони керували „Малоросією“. Справи останньої категорії, в великій кількості, збереглися у московським „Древлехранилищі“.

Одколи Україну сполучено з Москвою, центральною установою, що завідувала Україною, був Посольський Приказ. Року 1663 го засновано особливий „Приказъ Малыя Россіи“, або „Малороссійскій“. Покликання на 1663-ій рік, що цього року засновано Малоросійського Приказа, збереглося в одній з малоросійських справ колишнього Московського Архіву Міністерства Закордонних Справ. Тут зазначено: „въ прошлыхъ годѣхъ, по царскому указу, Приказъ Малыя Россіи вѣдомъ былъ пріѣзды гетманскихъ посланцовъ и гонцовъ въ Посольскомъ Приказѣ; а въ 171 году, по указу блаженныя памяти великаго государя, а при сидѣньи боярина Петра Михайловича Салтыкова учинень Приказу Малыя Россіи вновь, и дѣла, которыя были въ Посольскомъ Приказѣ, взяты въ Малороссійскій Приказъ“¹⁾. Як самостійна установа, Малоросійський Приказ існував до 1667-го року. 17-го червня 1667-го року звелено „Малороссійскіе города и всякіе дѣла, Владимирскую и Галицкую четъ вѣдать в Посольскомъ Приказѣ боярину Ордину-Нащокину и думнымъ дьякамъ Герасиму Дохтурову, Лукьяну Голосову и дьяку Ефиму Юрьеву“. Малоросійський Приказ увійшов до складу Посольського. Але від початку 1669-го року знов відокремивсь: звелено завідувати їм думному дворянинові Артемонові Сергієвичеві Матвієву. 1671-го року тому-ж-таки Арт. Серг. Матвієву звелено завідувати Посольським Приказом, „и быть съ нимъ дьякамъ Богданову и Познышеву и Малороссійскаго Приказу дѣла вѣдать же, а сидѣть въ Посольскомъ Приказѣ“. Одтоді Малоросійський Приказ не виходив

¹⁾ Малороссійскія дѣла старыхъ лѣтъ М. А. М. И. Д., пачка 10, роки 1654—1690, ч. 31.

із складу Посольського Приказу. Отож року 1676 думний дяк Ларіон Іванович Іванов та його товариші дяки Бабинін, Українцев і Домнін завідували Посольським, Малоросійським, Новгородським Приказами, а також Володимирською та Галицькою четтю. Року 1677 Новгородський Приказ, Володимирську та Галицьку четь звелено передати бояринові Ів. Мих. Милославському, а „Посольській и Малоросійській Приказы вѣдать дьякамъ думнымъ Ларіону Иванову, Василію Бабинину, Емельяну Украинцеву, Петру Долгово по прежнему“. Року 1680 звелено Посольським та Малоросійським Приказами й деякими иншими установами завідувати бояринові Вас. Сем. Волинському, а року 1681 тому-ж-таки Волинському вкупі з думним дяком Українцевим. Од 1682-го до 1689-го року за голову Посольського Приказу був князь Вас. Вас. Голіцин; він-таки керував Приказами „Великія и Малыя Россіи“. Наприкінці XVII віку (з 1689-го до 1699-го року) на чолі Посольського та Малоросійського Приказів був думний дяк Українцев. Від початку XVIII-го віку — боярин Ф. О. Голіцин (1700—1706), а за ним граф Гавр. Іван. Головкін (1707—1720).

Коли в XVIII-ому віці од Посольського Приказу відокремилася Похідна Посольська Канцелярія, завідувала вона також і малоросійськими справами ¹⁾.

Так було в XVII-ому й од початку XVIII-го віку. Окрім того, в ті часи українські міста, як зміцнені пункти, що в них перебували військові люди, були в завідуванні Розряду. Коли повстали Колегії, Україна перейшла, що-до завідування, до Колегії Закордонних Справ, яка виникла замість Посольського Приказу. Згідно з „опредѣльніємъ Колегіи Иностранныхъ Дѣлъ“, що його склав Петро Перший, вона мала складатися з чотирьох експедицій чужоземних справ й особливого відділу, що він, окрім інших справ, завідував ще й зносинами з українським гетьманом. Цей відділ — згодом Публічна Експедиція. У складі його, очевидно (як і в Посольським Приказі), було „Малоросійское повытье“. Помітно це з того, що українські справи передавались із Малоросійського (або Гетьманського) повіття Посольського Приказу або Колегії Закордонних Справ, а часом з Публічної Експедиції (див. книги „Малорос. Експедиції“ чч. 1746, 1751, 1752, 1754, 1786, 1806, 1833, 1843, 1849, 1859).

II. Той факт, що Україна перебувала в завідуванні установ, утворених за-для зносин з чужоземними державами, промовляє за те, що визнавали її політичну самостійність. Але поступібно обмежувати цю самостійність почали здавна: поруч органів місцевого самоврядування — геть-

¹⁾ Л. О. Окиншевич („Праці комісії для вивчення історії зах.-рус. та українського права“, вип. I, стор. 111) зазначає „Малоросійську Канцелярію“, що її мабуть було засновано близько року 1717, й покликається на лист канцлера Головкіна до гетьмана Скоропадського. Інших указівок на Малоросійську Канцелярію того часу нема. Можливо, канцлер Головкін мав на думці Посольську Канцелярію, що на чолі її він стояв, як голова Посольського Приказу, й де, мабуть, був відділ українських справ?

мана та військової старшини з'являються воеводи з Москви з військовою залогою, спочатку в Києві, згодом по інших українських містах; разом з воеводами з'являються воеводські „ізви“; за наказом з Москви переводять переписи людности міст, сіл, слобід та хуторів. Московський уряд утручається у вибори гетьмана та військової старшини; призначаються окремі міністри бути коло гетьмана як „недрімливе око“ московського уряду й т. д. Петро Перший з його самовладними нахилами в жадному разі не був охочий підтримувати українську самостійність. Наприкінці його царювання, 29-го квітня року 1722, видано було указа: бути „Малоросії“ під завідуванням Сенату (П. С. З., VI, 3989). Це значить, що „Малоросію“ перестають уважати за державу й мають за звичайнісіньку собі провінцію, тож і завідувати нею має не Колегія Закордонних Справ, а загально-державна установа — Сенат. Незабаром по цьому, 16-го травня того-таки 1722 року, побіч гетьмана Скоропадського, заведено у Глухові Малоросійську Колегію, підвладну тому-ж Сенатові (П. С. З., VI, 4010). В указі зазначено: „при гетманѣ господинѣ Скоропадскомѣ, въ Глуховѣ, для управления судовъ и прочаго. . . вмѣсто одной воеводской персоны для лучшей вѣрности и управления быть коллегіи, въ которой быть бригадиру господину Вельяминову съ 6 человекъми съ штабъ-офицерами“. За офіційний для реформи мотив виставлено інтереси „малоросійського“ народу: „оная учреждена для того, чтобы малоросійскій народъ ни отъ кого какъ несправедливыми судами, такъ и отъ старшины налогами устѣсняемъ не былъ“. А втім владу гетьманову по суті надто обмежено. Гетьман Скоропадський за два місяці помер. Наказним гетьманом призначено Полуботка, що його незабаром арештовано, і він помер. Вибори нового гетьмана не відбувались, дарма що українці про те не одного разу були клопоталися. Малоросійська Колегія залишилася, й голова її, бригадир Вельяминов, став за справжнього керманіча України.

Коли Петро Перший помер, Верховна Таємна Рада року 1726, за часів Катерини I-ої, обмірковувала питання про те „бути или не быть гетману въ Малороссіи?“. Один з членів Ради, граф Толстой, виявив себе як щирій прихильник політики Петра I-го; він заявив, що „къ тому, чтобы въ Малой Россіи паки гетману быть, совѣтовать не можетъ, понеже блаженныя памяти его императорское величество въ томъ намѣреніи гетмана въ Украинѣ не учинилъ, и у полковниковъ и у старшины власти убавилъ, дабы Малую Россію къ рукамъ прибрать и черезъ тотъ способъ полковники и старшины съ подданными пришли уже въ немалую ссору и ежели нынѣ тамо гетмана учинить, и оному, такожь и старшинамъ, власть, по прежнему, дозволить, то при нынѣшнемъ состояніи дѣль между Россіей и турками весьма небезопасно какихъ противныхъ слѣдованій“. Але інші члени Ради, передбачаючи ті-ж-таки стосунки поміж Росією та турками, вважали за потрібне пригорнути до себе „малоросіян“, і тому вирішили „ради удовольствія и приласканія тамошняго народа“ — обрати на гетьмана особу щирю й здатну (Сборникъ русскаго историческаго общества, т. LV,

стор. 25-26, 60). Цю постанову Верх. Таємної Ради виконано вже за дальшого царя Петра II-го. За указом 16-го червня 1727-го року Україна од Сенату знов перейшла під Колегію Закордонних Справ; 19-го червня того-ж 1727-го року на Україну послано д. ст. сов. Наумова. Йому доручено сповістити „малоросійський народ“, що йому дано право знов обрати собі на гетьмана „вільними голосами“ (тільки-ж тому самому Наумову доручено вжити заходів, щоб на гетьмана було обібрано Данила Апостола); а згідно з указом 22-го серпня 1728-го року Малоросійську Колегію було скасовано (П. С. З., VII, 5098; VIII, 5324).

За гетьмана обібрано кандидата, що його намітив московський уряд, — Данила Апостола. 17-го січня 1734-го року він помер, і політика що-до України пішла попереднім напрямком, що його позначив Петро I-ий.

У кабінеті, що повстав замість Верх. Таємної Ради, знов розглядувано питання про те — „быть или не быть гетману въ Малороссіи?“ 29-го січня Кабінет у надзвичайній нараді вирішив подати на затвердження царицине отаку свою думку: „гетману впредь быть не разсуждается, а быть Правленію вмѣсто чина гетманскаго, во шти персонахъ состоящему, а именно изъ 3 великороссійскихъ, изъ 3 малороссійскихъ: тому Правленію быть подъ вѣдѣніемъ Сената въ особливоу конторѣ. И сіе содержать секретно, а въ указахъ и прочихъ письмахъ не показывать, что намѣреніе имѣется гетмана не выбирать“ (Ист. Сената за 200 лѣтъ т. I, стор. 612). Думку Кабінету затверджено й 31-го січня 1734-го року іменним царським указом звелено: „впредь до избранія нового гетмана быть Правленію въ Малой Россіи изъ 6 персон—генерала Шаховского и 2 великороссіянь и генеральнаго обознаго Якова Лизогуба и 2 малороссіянь“ (П. С. З., IX, 6539). Того-ж-таки дня об'явлено „Инструкцію Временному Правленію въ Малороссіи“ (П. С. З., X, 6540). А через день видано указа: „тому Правленію бытъ подъ вѣдѣніемъ Сената въ особливоу конторѣ, которую именовать Канцеляріей Малороссійскихъ Дѣлъ“ (П. С. З., IX, 6542). 17-го червня 1734-го року звелено „Временное Малороссійское Правленіе именовать Правленіемъ Гетманскаго уряда“. (П. С. З., IX, 6589). Одтоді Україна залишалася без гетьмана більш як п'ятнацятєро років.

Року 1744, підчас подорожи Лизавети Петрівни на Україну, „тамошня старшина и обыватели именемъ всего малороссійскаго народа“ били чолом, щоб відновити гетьманське управління. Домагання України мали успіх. 5-го травня 1747-го року дано Сенатові указа що-до відновлення в Малороссії гетьманського управління „по прежнимъ тамошнимъ правамъ и обыкновеніямъ“; і Сенатові-ж було наказано вчинити що-до цього всі необхідні розпорядження (Исторія Сената, II, стор. 274).

Розпорядження було зроблено не відразу: кандидат на гетьмана, що його намітила цариця, граф Кирило Розумовський, ще вчивсь за кордоном. Минуло більш як двоє років, і знов дано указа Сенатові 16 жовтня 1749-го року: Україною в усіх справах завідувати Колегії

Закордонних Справ, „понеже оныя дѣла о гетманахъ прежде были въ Коллегіи Иностранныхъ Дѣлъ, откуда въ Сенатъ взяты“; „быть по-прежнему гетману въ Малороссіи и для гетманскаго выбора командировать въ Малороссію графа Гендрикова“ (П. С. З. XIII, 9676). Вибори відбулися року 1750. Обібрано було брата улюбленця цариці, графа Кирила Розумовського. Граф Розумовський (посварившись з Головою Закордонної Колегії), сам просив, нехай-би, як і попередні гетьмани, він підлягав що-до „малоросійських справ“ такій установі, що вона за головну в державі вважається; згідно з цим проханням звелено царським указом 17-го січня року 1756 „всѣ дѣла Малороссіи перенести изъ Коллегіи Иностранныхъ Дѣлъ въ Правительствующій Сенатъ и учредить тамъ особую при Сенатѣ Экспедицію“ (П. С. З., XIV, 10498).

Те, що відновлено українське гетьманство, це пояснюється особистими симпатіями Лизавети Петрівни до українців Розумовських і до України. Катерина II-га не мала цих особистих мотивів. Навпаки, згідно з своїми політичними переконаннями, вона була проти гетьманського правління й взагалі проти самостійности України. У „секретнѣйшемъ наставленіи князю Александру Вяземскому“, призначеному на генерал-прокурора, що вона склала його р. 1764, останній, одинадцятий пункт присвячено українському питанню. Цілком отверто цариця висловлює тут свої русифікаційні та централізаційні пересвідчення: „Малая Россія, Лифляндія и Финляндія суть провинціи, которыя правятся конфирмованными имъ привилегіями. Нарушить оныя отрѣшеніемъ всѣхъ вдругъ весьма непристойно бѣ было; однакожъ и называть ихъ чужестранными и обходиться съ ними на такомъ же основаніи есть больше, нежели ошибка, а можно назвать съ достовѣрностью глупостью. Сіи провинціи, также и Смоленскую, надлежитъ легчайшими способами привести къ тому, чтобы онѣ обрусѣли и перестали бы глядѣть, какъ волки къ лѣсу; къ тому приступъ весьма легкой, если разумные люди избраны будутъ начальниками въ тѣхъ провинціяхъ; когда жъ въ Малороссіи гетмана не будетъ, то должно стараться, чтобы вѣкъ и имя гетмановъ исчезло, не токмо бѣ персона какая была произведена въ оное достоинство“ (Исторія Сената, II, стор. 796). Гетьман Кирило Розумовський, досить спритний царедворець, був присилуваний подати прохання про звільнення від уряду гетьмана.

Це був останній гетьман. Його звільненням Катерина II-га скористалася так, щоб остаточно скасувати гетьманат. 10-го листопаду року 1764 видано іменного указа Сенатові: „по всемилостивѣйшемъ увольненіи графа Разумовскаго отъ гетманскаго чина, повелѣваемъ нашему Сенату для надлежащаго Малой Россіи управления учредить тамъ Малороссійскую Коллегію изъ 4 великороссіянъ и 4 малороссіянъ“. За голову Колегії призначено Малоросійського генерал-губернатора графа Рум'янцова (П. С. З., XVI, 12277). Він виявив себе тим „разумнымъ начальникомъ“, що був здатний зрусифікувати Україну.

А втім Україна поки зберегла де-в-чому особливе становище: вона керувалась, відзначаючися від інших провінцій, спеціальною колегією, що

її склад був напівукраїнський. У роках 80-их особливості ці зникають: за указом 26-го жовтня 1781-го року „Учреждение о губерніях“ поширюється на Україну; її поділено на три губернії — Київську, Чернігівську й Новгород-Сіверську, де заведено загальні для всієї імперії губерніяльні установи (П. С. З., XXI, 12255). Року 1783 козацькі полки перетворено на карабінерські, а після видання „Жалованной Грамоты дворянству“ 1785-го року козацькі звання замінено імперськими рангами й з'явилися дворянські установи (П. С. З., 16,187). Малоросійська Колегія залишилася тільки тимчасово — поки буде розв'язано давні справи (П. С. З., XXI, 15,284).

III. Так Україна переходила від завідування одної центральної установи до другої, починаючи з того моменту, як її прилучено до Москви, й аж доти, коли вона втратила політичну самостійність. Яка-ж доля „малоросійських справ“ цих установ? Вони теж переходили від одної установи до іншої. Так, ще року 1663, коли засновано Малоросійський Приказ, звелено „малоросійські справи“ передати з Посольського Приказу до Малоросійського. Згодом, коли Малоросійський Приказ сполучено з Посольським, „малоросійські справи“ знов опинились у Посольськiм Приказі. 1708-го року частину справ Посольського Приказу передано Розрядові: „города — Кієвъ, Черниговъ, Нѣжинъ, Переяславль, Новобогородицкій и тѣхъ городовъ всякихъ дѣлъ книги и столпы и подъячіе, у которыхъ тѣ дѣла въ Приказѣ Малыя Россіи были, Иванъ Петровъ съ товарищи, по его великаго государя указу, отосланы изъ Посольскаго Приказу въ Разрядъ въ прошломъ 1707 году“ (Книга справокъ по Арх. М. Юст., ч. 2, арк. 25 звор.). Коли року 1722 Україна перейшла до завідування Сенату, разом з тим звелено було взяти з Посольської Канцелярії до Сенату малоросійські справи. Року 1727 Україна від Сенату знов перейшла до завідування Колегії Закордонних Справ, й одночасно звелено „взятыя изъ Посольской Канцеляріи дѣла и что потомъ происходило въ Сенатѣ, отослать все въ Коллегію Иностранныхъ Дѣлъ“ (П. С. З., VII, 5098). 1734-го року малоросійські справи з Колегії Закордонних Справ узято до Сенату, а року 1749 звелено „оныя дѣла о гетманахъ“, котрі „прежде были въ Коллегіи Иностранныхъ Дѣлъ, а оттуда въ Сенатъ взяты... изъ Сената взять въ ту Коллегію“ (П. С. З., XIII, 9676). Нарешті, 1756 року видано указа про те, щоб усі малоросійські справи перенести з колегії Закордонних Справ до Сенату, до Малоросійської Експедиції (П. С. З., XIV, 10498). Указа видано 17-го січня, а 5-го лютого „присланы въ Правительствующій Сенатъ малоросійскіе дѣла и при нихъ секретарь Алексѣй Пуговишниковъ“ та інші. Сенат зробив вирок: „присланному съ малоросійскими дѣлами Пуговишникову дать чинъ сенатскаго секретаря и быть ему у тѣхъ малоросійскихъ дѣлъ особой Экспедиціей, прочимъ канцелярскимъ служителямъ быть при малоросійскихъ дѣлахъ и велѣть рѣшенныя дѣла отдать, съ надлежащей описью, въ Сенатскій Архивъ и хранить оныя въ особомъ мѣстѣ, а по нерѣшеннымъ, впредь вступающимъ, дѣламъ докладывать Правительствующему Сенату“ (П. С. З., XIII, 10506).

Секретаря Олексія Пуговішнікова та інших, видима річ, прислано з тими „малоросійськими“ справами, що вони перебували ще у виконанні Колегії Закордонних Справ. Справи-ж з давніх років залишилися у Колезькім Архіві. 28-го жовтня року 1756 видано сенатського указа про передачу давніх малоросійських справ до Сенатського Архіву з Архіву Колезького. Почали розшукувати й передавати справи. Збереглися відомості у вписовім та виписовім реєстрі Московської Колегії Закордонних Справ і по „старих описах“ Архіву Міністерства Юстиції, що передача відбулася за декілька разів. Першого разу на провесні року 1757 передано 127 книг ліброю й 16 книг півліброю; приймав ці книги од 16-го лютого до 27-го травня 1757-го року сенатський канцелярист Хведір Окуньков, здавав колишній секретар, тепер асесор Уріла Іванов, що був присутній, коли розбирали й описували Колезький Архів; є реєстр цих книг. 4-го серпня 1757-го року той-таки Уріла Іванов склав описа розшуканих у Колезькім Архіві малоросійських справ пізнішого часу (1708—1746-их років) стовпцями. Разом описано ч.ч. 1—124 та справ Київських монастирів ч.ч. 1—67; реєстр також складений і зберегається. Врешті, року 1760 передано 8 книг (7—ліброю й 1—чверть лібри), стовпців ч.ч. 1—563 часів з 1639-го до 1705-го року й справ зшитками ч.ч. 1—130 років 1708—1728; реєстр також складений (див. Книги „входящихъ и исходящихъ дѣлъ Моск. Арх. Ин. Дѣлъ“ року 1757-го, аркуші 28, 61, 116, 158 та року 1760-го аркуші 20, 120, 123, 127, 134; „Старыя описи“ Арх. Мін. Юст. ч. 33).

Цим записи по „Книгахъ входящихъ и исходящихъ дѣлъ Московскаго Архива Коллегіи Иностранныхъ Дѣлъ“ і по „Старыхъ описяхъ“ Архіву Міністерства Юстиції припиняються. Але розшукували й далі, справи малоросійські з Колезького Архіву до Сенатського Архіву надходили безперервно. З опису справ так званої „Малоросійської Експедиції“, що збереглися в колишнім Московськім Архіві Міністерства Юстиції, видно, що багато разів, окрім випадків зазначених вище, малоросійські справи передавано з Колезького Архіву до Архіву Сенатського і що, зокрема, передавано тоді, коли підчас розбору й опису справ Колезького Архіву був присутній вище зазначений Уріла Іванов.

Коли Україна перейшла до завідування Сенату, згідно й з царським указом і з указами сенатськими, всі малоросійські справи треба було передати з Колезького Архіву до Сенатського. Справи передавано декілька разів, але передані вони не всі. Багато все-ж залишилося в Колезькім Архіві. І коли наприкінці XVIII-го віку розбирано справи Колезького Архіву, відомий архівний діяч Бантиш-Каменський відокремив із цих справ особливу групу малоросійських справ і склав їм описа.

Отже, малоросійські справи центральних установ зберегалися протягом XVIII-го віку в колишнім Московськім Архіві Колегії Закордонних Справ (перетворенім у першій половині XIX-го віку на Московський Архів Міністерства Закордонних Справ), у колишніх Сенатських Архівах та в Розряднім Архіві. Московський Сенатський Архів ще на

початку другої половини XVIII-го віку (1763-го року) сполучено з Розрядним Архівом в один Сенатський Розрядний Архів (Описаніє бумагъ и документовъ Московскаго Архива Министерства Юстиціи кн. V, стор. 47). А приблизно через сто років (1852-го року) цей архів укупі з архівами Вотчинним та Старих Справ склав колишній Московський Архів Міністерства Юстиції. Але при цьому з Сенатського Розрядного Архіву відокремлено сенатські справи XVIII-го та XIX-го вв. в окремий Московський Сенатський Архів, що існував, як самостійна установа до 1872-го року, коли він знов увійшов був до складу Московського Архіву Міністерства Юстиції („Описаніє“ . . . , книга VII, стор. 37-40). Сюди-ж, до Московського Архіву Міністерства Юстиції, в середині XIX-го віку перевезено справи давніх років з Петербурзького Сенатського Архіву, між иншим також і справи малоросійські („Описаніє“ . . . , кн. VII, стор. 99, 101, 102). За наших днів колишні Московський Архів Міністерства Закордонних Справ та Московський Архів Міністерства Юстиції сполучено в одно Дрєвлехранилище Московського Центрального Історичного Архіву. Тут зберегаються малоросійські справи XVII-го й XVIII-го вв. Розподілено їх тут на такі групи:

1) Справи малоросійські за двома реєстрами— до 1700-го року й після 1700-го року, а також грамоти й листи колишнього Архіву Міністерства Закордонних Справ.

2) Справи Малоросійського Приказу колишнього Архіву Міністерства Юстиції.

3) Справи Київського Стола („повытья“) з того-ж-таки архіву.

4) Справи Малоросійської Експедиції та Закордонної Колегії з того-ж-таки Архіву.

2. Справи інших центральних московських установ, цікаві за-для української історії взагалі та історії українського права зокрема.

Коли Україна сполучилася з Москвою, були особливі центральні установи, що завідували Україною. Але й інші центральні установи своєю діяльністю стикалися з нею. І не тільки справи центральних установ, що завідували Україною, але й справи декотрих інших установ містять у собі матеріяли, цікаві для української історії: справи Московських Розрядних Столів, справи Сибірського Приказу, справи Сенатського Архіву, то-що. Отже, у „Смотрѣнныхъ спискахъ“ Розряду є справа про „пріѣздъ въ полкъ боярина кн. Петра Ивановича Хованскаго назначенный для береженья и осторожности богоспасаемаго города Кіева и великороссійскихъ и малороссійскихъ и украинскихъ городовъ“ („Описаніє“, кн. IX, стор. 98, ч. 80).

У книзі 10-ій першої групи Московського Розрядного Стола вміщено справу „о присягѣ Юрія Хмѣльницкаго на подданство Москвѣ“ та „объ измѣнникахъ Нечаѣ и Выговскомъ“ (Там-таки, стор. 103). У книзі 21-ій того-ж Столу—документи в справах малоросійських (стор. 105). Книга

36-та другої групи містить у собі статійний спис подорожи Тайних справ дяка Дементія Миновича Башмакова та дяка Евстрата Фролова на Україну до гетьмана Івана Бруховецького та до доглядача Київської мітрополії Мефодія, єпископа Мстиславського й Оршанського, з таємними дорученнями (стор. 108). У книзі 95-ій другої групи — спис, де зазначено річну платню полкових рангів по полках київських, чернігівських та переяславських (стор. 117), а в книзі 99-ій — списки військових старшин, що були на службі по українських містах у полках Гуліца, Менезиса й Госта, та список старшин, що їм, за царським указом 10-го грудня 187-го року, дано за Чигиринську службу соболі, срібні ковші та інші нагороди (стор. 118). Книга 114-та містить у собі документи, що стосуються до походу московських військ під проводом князя В. В. Голіцина, на охорону Київа та інших українських міст проти військ турецького султана (стор. 121). У 115-ій книзі є відпускний список жильців, копійщиків та рейтарів, що їх залишено служити в Переяславі од 186-го року (теж тамечки). У 139-ій книзі — реєстри стольників, стряпчих, дворян та жильців, що були між послами до Київа з І. В. Бутурліним (стор. 126). У 141-ій книзі списки служилих людей, що були на Запорожжі з Г. І. Косаговим (теж там). У книгах Сівського Столу 1-4, 14 — реєстри служилих людей і реєстри вбитих та полонених у Чернігові та в Новгородку-Сіверському (стор. 149-151, 155). У 51-ій книзі Грошового Столу вміщено відомість про кількість дворів гостей та гостиної сотні й купецьких людей та про десяту деньгу, що (відповідно до розпологу) збирано з них по містах Київської губерні („Описаніє“, кн. X, стор. 52). У книзі 96-ій того-ж-таки Грошового Столу записна книга запасів збіжжя, що їх 177-го року вислано з Брянська до Київа та Ніженя (стор. 61). У 108-ій книзі теж того Стола — роздаточна книга платні грішми військовим людям, що пішли на царську службу до Київа (стор. 65). У 146-ій книзі того-ж-таки Столу — записні доїмочні книги грошам од поміщицьких та вотчинницьких селянських та бобильських дворів протягом рр. 172-183 по губерні Київській (стор. 13). У 46-ій Розрядній пачці — пам'ять од Малоросійського Приказу про призначення вартових Київському мітрополітові Іоасафові од Сівська до Батурина; в тій-же в'язці пам'ять од Малоросійського Приказу з приводу утисків, що їх чинить гетьман І. С. Мазепа козакам Лубенського полку, а також одписка воєводи Неплюїва про те, що гетьман Мазепа заборонив йому рушати з полками з Тернів та про зраду гетьманову („Описаніє“, кн. X, стор. 455-456). У 47-ій Розрядній в'язці — грамоти в Київ про призначення на воєводу в Чернігів Вельямінова-Зернова, про посилку різної зброї, про приймання соли, про рух шведів на Україні (теж там, стор. 458). У 48-ій в'язці — грамоти в Київ та одписки з Київа та з Чернігова (стор. 465).

У другій книзі „Справокъ“ з Арх. М. Ю. вміщено малоросійські справи з 1719-го року „о выдачѣ справокъ объ отсылкѣ въ Посольскій Приказъ жалованныхъ грамотъ Кієво-Печерской Лавры монастырямъ“ (арк. 25 й далі) і з 1721-го року „дѣло Кієво-Межигорскаго монастыря

сь кїевскими мѣщаны о земляхъ, о мельницахъ, о лѣсахъ и рыбьихъ ловляхъ“ (арк. 207 і далі).

Між справами Сибірського Приказу трапляються справи про видачу платні українській старшині й посланцям, справи про засланих українців у Сибіру (див. покажчики до III та IV частин „Обозрѣнія столбцовъ и книгъ Сибирскаго Приказа“ Оглобліна). Крім того, до справ Сибірського Приказу випадково потрапило чимало справ Малоросійського Приказу, а саме: 2 книги, 49 стовпців та 97 розбитих стовпців й окремі документи в 1-ій книзі та 2-ох стовпцях (Оглоблинь — „Обозрѣніе“, час. I, стор. 4, 273-276)¹⁾.

У складі колишнього Архіву „Давніх Справ“ знаходимо справу комісії в справах Шкловського маєтку (див. Памят. книжку М. А. М. Ю., стор. 93). До цього маєтку ввіходили між иншим землі, розкидані на території УСРР — на Херсонщині.

Серед справ колишнього Сенатського Архіву в I-ім відділі знаходимо 6 книг що-до Київської губ., між ними справи Київського Магістрату з копіями привилеїв, даних Києву, починаючи від року 1544. Справи ці містяться у книзі 116-ій. Тут на 998-ох аркушах уміщено 10 справ, що стосуються до 1723 — 1740-их років. Найбільша перша (224 аркуші). Полягає вона ось у чім. 1723-го року Малоросійська Колегія вдалася до Сенату з запитанням — чи треба відібрати од Київського Магістрату ратушні податки, що на їх місто має привилеї від королів Польських та великих князів Литовських і царські жалувані грамоти? Петро I-ий поклав резолюцію: „прислать съ привилегій копїи и куда держатся расходы имяные вѣденія“. На підставі цього Малоросійська Колегія вимагає од Київського Магістрату привилеї, грамоти та відомості прибутків і видатків про міські податки. Усенький цей матеріял було подано до колегії. Тут привилеї (кількістю 47) перекладено з польської та латинської мови на російську, царські грамоти (кількістю 19) скопійовано. Оригінали повернено Магістратові, копії-ж та переклади одіслано до Сенату. Закінчилася справа на користь міста — міські податки залишено Магістратові. Вся ця справа вкупі з копіями привилеїв та жалуваних грамот і збереглася у книзі 116-ій. До-купи з нею сполучено також заведені в палі-

¹⁾ Старі архівні робітники не мали потрібної історичної підготовки і не виявляли необхідної обережності, розробляючи архівні справи. Тому зчаста до справ установ, що завідували Україною, зараховували справи інших установ, що зовсім України не торкаються, і навпаки. Наприклад, до справ Малоросійського Приказу ввійшли: книга Ілімської в'язниці (кн. Мал. Прик. ч. 118), листування Новгородського воеводи про видачу платні й забезпечення землею виходнів із Швеції (стовп. Мал. Прик. ч. 63), скарга торгової людини на Єнісейського воеводу в справі розору (стовп. Мал. Прик. ч. 194) та инш.; між книгами Малоросійської Експедиції в книга різних скарг ревельських міських старшин (ч. 1772). Так само малоросійські справи опинились між справами інших установ. Наприклад, у данім випадкові справи Малоросійського Приказу опинились серед справ Сибірського Приказу; саме-ж так зазначеного вище статійного списка про подоріж на Україну дяка Башмакова зараховано до справ Малоросійського Приказу, хоча потрапив він до справ Московського Розрядного Столу.

турки одної книги ще 9 справ, що торкаються Київського Магістрату й що були на розгляді центральних установ, які завідували Україною — Сенату та Колегії Закордонних Справ. Справи ці виникли з приводу суплік урядових осіб Київського Магістрату та їхніх скарг на порушення міських вільностей і зловживання московських старшин.

Там-таки у книгах Військової Колегії — справи про малоросійські полки, а в книгах Адміралтейств-Колегії — справи що-до будування суден на Дону й Дніпрі (стор. 121).

У відділі другім — справи канцелярії Міністерського Правління Малоросійських Справ та Малоросійської Експедиції з приводу заснування в Києві митниці, щоб збирати мито на Україні 1754—7 рр., про суперечні маєтки в Малоросійських губернях, про вільне шинкування вином у Києві, про запорозьких козаків, про гетьманські та інші місцевості, про висвяту еромонаха Луки на архімандрита Київо-Печерської Лаври, а також в'язки з гетьманськими листами 1727—44 рр. (стор. 128—130). У третім відділі справи експедицій: Малоросійської, Київського Магістрату, про водяні комунікації на Україні (стор. 131). У четвертім відділі справи Київської губернії 1736-го року та книга присяг українського війська 1731-го року (стор. 134). У п'ятім відділі карні й цивільні справи декотрих українських губернь (стор. 135).

Недавно віддано до Древлехранилища на переховування архів колишнього Гірського Департаменту — надзвичайно цінне зібрання архівних матеріалів, що-до історії нашої гірської промисловости XIX-го й початку XX-го віку. У цім архіві чимало справ про гірську промисловість на півдні колишньої Росії, що тепер належить до території УСРР (справи з'їздів гірнопромисловців півдня Росії, справи про донецьку кам'яновугляну промисловість, справи округових гірських інженірів півдня Росії та инш.).

У складі Древлехранилища трапляються й такі архівні справи, що вони, здається, до України зовсім не стосуються. Коли уважно ознайомитися з ними, виходить, що й вони вміщують цінний матеріал для української історії. На це звернув увагу ще Карпов у своєму „Критическомъ обзорѣ разработки главныхъ русскихъ источниковъ до исторіи Малороссіи относящихся“. Він пише: „повне вивчення історії України на підставі російських архівних документів не може обмежитися на самих цих українських справах. Треба вважати також на ті сучасні їм справи, що їх обсяг має, здається, цілком инший зміст. Так, в архіві Міністерства Закордонних Справ треба звертати увагу на справи кримські, шведські, польські і т. п. Зносини Росії з Польщею й Кримом протягом другої половини XVII віку зачіпали зчаста не тільки саму Україну, але в справах, що містять ці зносини, завсіди можна знайти документи, що тільки до самого внутрішнього становища України стосуються“ (стор. 6).

Те-ж самісіньке треба сказати й про колишній архів Міністерства Юстиції. М. Оглоблін умістив у „Кіевской Старинѣ“ (1885-ий рік, липень) статтю: „Воеводскія вѣстовыя отписки XVII-го вѣка, какъ матеріаль для исторіи Малороссіи“. Автор звертає увагу істориків на цінність воевод-

ського вістового листування XVII-го віку, „як матеріяла для історії Росії взагалі й України зокрема“. Що-ж являє собою воеводське листування? Де, в яким архівнім фонді воно зберігається й яке відношення має до України? Це повідомлення прикордонних воевод Розрядного Приказу про набуті їми політичні й військові відомості від сусідньої держави; добували воеводи відомості з різних джерел: од виходнів із сусідніх держав, що одержували посади в Москві, од руських „полонениковъ“, що повернулись з полону до батьківщини, од торгових людей, що їздили в сусідні держави, й од спеціальних вивідувачів або вістівців, що їх посилено збирати відомості. Відомості торкалися кримських та польських справ, незчаста турецьких та шведських, а ще рідше інших західньо-європейських земель, але переважно у XVII-ім віці вони торкалися українських справ. Москва дуже цікавилася українськими справами й перед тим, як Україну до неї прилучено, й згодом. Відомості, що їх набували воеводи, являють собою цінний матеріал і що-до військової, і що-до політичної історії України (й інших земель), і що-до історії побутової. Відомості, як зазначено, збирали прикордонні воеводи і йшли вони до Розряду. Вони зберігаються по книгах, надто-ж по стовпцях Розрядного Архіву, над усе по справах Розрядних Столів — Московського, Приказного, Білгородського, Новгородського та Сівського; не зчаста трапляються по інших відділах Розрядного Архіву.

Звичайно, це не вичерпливий, а тільки приблизний показчик архівних справ Древлехранилища, цікавих за-для української історії. Щоб скласти повного показчика, треба пильніш розшукувати архівні матеріяли.

3. Справи Малоросійського Приказу.

Древлехранилище поміж документами колишнього Розрядного Архіву має документи й справи установ, що діяли назалежно од Розряду. Сюди належать, між иншим, справи Малоросійського Приказу. Їх механічно сполучено з справами колишнього Розрядного Архіву.

Справи ці у стовпцях і в книгах. Усього стовпців 233, а книг 127. Найдавніші справи належать до першої половини XVII-го віку, себ-то до того часу, коли ще й Малоросійського Приказу не було. Иноді цілий стовпець або ціла книга містять у собі одну яку-небудь справу. Приміром, книга 121-ша — це книга перепису 1666-го року Батурина з приписаними до нього містами. Звичайно-ж у стовпцях і книгах сполучено різноманітні справи. Наприклад, у книзі ч. 4-те — копії суплік ніженських міщан, справи про служилих людей Ніженя та Батурина, тут-же указ князеві Ромодановському про те, що його відряджено до Глухова бути на раді; у стовпці 15-ім — справа про відпустку до Москви Київського війта з міщанами клопотатися про міські потреби й тут-таки справа „о приведеніи кь вѣрѣ“ гетьмана, писаря, начальних людей, міщан та козаків, то-що.

Серед справ Малоросійського Приказу звертають увагу насамперед справи що-до зносин України з Москвою. Це справи про умови („статьи“)

про обрання гетьмана, про приїзди його до Москви, про листування гетьманове з царем та московськими вельможами, про відрядження гетьманських посланців та гінців до Москви, царських посланців та гінців на Україну, про листування української старшини з московською владою, про справи зовнішньої політики — польські, татарські, турецькі, то-що. справи цього ґатунку, що змальовують міжнародні взаємовідносини Москви й України, складають більшість справ Малоросійського Приказу.

Поруч них можна натрапити на справи цікаві для внутрішньої історії України. Українська військова старшина, духівництво, монастирі, церкви, міста й окремі особи зверталися з супліками та скаргами до Москви; відповіддю на ці супліки та скарги були листування, жалувані грамоти, розгляд справи і т. д.; у зв'язку з супліками та скаргами або незалежно від них чинилися й виконувалися різні розпорядження щодо України. Наприклад, збереглися справи: про супліки Ніженських міщан (кн. 4-та), про відпустку до Москви Київського в'їта з міщанами клопотатися про міські потреби (стовпець 15), про супліку Стародубовських купців щодо оборони людности од бурмістрів (книга 122-га), про рибні й звірині лови на Україні (книга 120-та), про грошове оподаткування на Україні (стовпець 204-ий), про обдарувальні грамоти на маєтності на Україні (стовп. ч. 206,19), про поштові зносини між українськими містами (книга 77), про межові книги Київського Кирилівського монастиря (книга 112) і т. д.

Велика група справ про московських служилих та військових людей по українських містах — про призначення воевод та інших служилих людей, про складання наказів воеводам, про листування з їми, про відрядження в українські міста військових людей, про даточних людей, стрільців, рейтарів, салдатів, про їхні утечі, видачу їм підвід, платні, харчів, то-що. Наприклад, грамоти воеводам (книга I-ша), накази служилим людям (книга 2-га), листування служилих людей з Москвою з приводу платні й харчів військовим людям, про купування коней, про запаси хлібом, збіжжям, про гармати й т. д. (книга 8-ма), грамоти Київським воеводам і листування їхне з приводу військових людей (книга XII-та), про військових людей у Києві, Переяславі й Острі (книга XIV-та), про розсилання платні грішми військовим людям по українських містах (книга 61-ша), приказна книга Малоросійського Приказу з різним листуванням і супліками і про збирання даточних людей в полки і про розшукування збіглих (книга 6-та), про збіглих даточних салдатів та стрільців (книга 7-ма), чернетки указів до воевод і комендантів українських міст з приводу платні військовим людям (стовпець 72-ий), листування Розряду з боярами та воеводами Київськими — Г. Г. Ромодановським, князем О. О. Голіциним та іншими про перебування на посадах різних рангів людей (стовпець 116-ий), про відрядження стрільців служити до Чернігова та до інших міст (стовпець 129-ий); стовп. рейтарський про Київські рейтарські полки (стовпець 199-ий) і т. д.

Нарешті, до окремої групи можна зарахувати справи, котрі торкаються Малоросійського Приказу — його організації, складу, фінансів, стосунків з іншими установами. Наприклад: книга прибутків та видатків собольової скарбниці, едwabів, адамашків, полутабенків і сукна, узяті з Сибірського та Казанського Приказів на роздачу війська Запорозького гетьмана Івана Самойловича посланцям та гінцям (книга 44-та), податкова книга про роздачу грішми, збіжжям та сіллю платні „подъячимъ“ Малоросійського Приказу (книга 47-ма), книга прибутків грошової та собольової скарбниці Малоросійського Приказу (книга 123-тя), опис різних справ Малоросійського Приказу — про видатки, укази, відпуск харчів українським гінцям, запасів збіжжя військовим людям (стовпець 122-ий); листування Малоросійського Приказу з Приказами Стрілецьким, Сибірським, Ямським, Чужоземним, Холопським, Земським, Большого (Великого) Дворця, Большої (Великої) Казни та инш. (різні книги й стовпці) і т. д.

4. Книги Київського Столу (Повиття).

Справи Розрядного Архіву за описами половини XVIII-го віку, як декотрі справи відокремлено, поділено на дев'ять розрядних столів (див. „Исторія Разряднаго Архива“ в книзі 5-ій „Описанія документо́въ и бума́гъ Московскаго Архива Министерства Юстиціи“, стор. 15—16). Між їми згадано за Київське Повиття (або Малоросійське). Згідно з цими вказівками губерський секретар Худяков року 1835 відокремив в особливу групу 47 книг „Кіевскаго Повытья“ (див. ч. 141-ше „Описей Разряднаго Архива“), Іванов у „Описаніи Государственнаго Разряднаго Архива“ зарахував справи Київського Повиття до справ розрядних столів (стор. 34-та), у „Памятной книжкѣ Московскаго Архива Министерства Юстиціи“ те-ж саме: 56 книг Київського столу „Повытья“ зараховано до справ Розрядних столів (стор. 16-18); нарешті, М. Т. Біляшівський року 1894 склав докладний опис „Кіевскаго Повытья“ (див. додаток до ч. 141-го „Описей Разряднаго Архива“) і надрукував року 1896 в X-ім томі „Описей докум. и бума́гъ М. А. М. Ю.“ опис „книгъ Кіевскаго стола (повытья)“, що складається з 55-тьох книг (56 книга безумовно належить до Новгородського стола). Небіжчик, проф. Загоскін, працюючи за 70-их років XIX-го віку у справах Розрядного Архіву і покладаючись, видима річ, на офіційні архівні описи, зробив висновок, що поділ Розрядного Архіву по столах відповідає поділові по столах самого Розрядного Приказу, отже, до нього ввійшов був і Київський стіл. Але ознайомившись з книгами цього столу, він почав вагатися: він спостерегає, що не можна зробити будь-який певний висновок в питанні про його територіяльне завідування й про його відношення до Малоросійського Приказу (див. „Столы Разряднаго приказа“, стор. 37-ма). Дальші розшукування архівних робітників (за 80-их років XIX-го віку) виявили, що розподіл архівних справ по столах не відповідає розподілові

по столах самого Розрядного Приказу XVII-го й початку XVIII-го віку, що столи Розряду повстали поступінно, що обсяг їх завідування одмінювано, що „под'ячі“, розбираючи разом з іншими канцелярськими урядовцями архівні справи, не мали потрібного історичного знання й не виявили необхідної обережності, а тому архівний розподіл їх самовільний і до архівних справ різних столів вони зараховували часом такі справи, що вони до цих столів не стосуються (див. статтю О. Гвоздово-Голомбієвського „О столахъ Разряднаго Приказа въ 1668-1670 гг.“ у Ж. М. Н. Пр. 1890-го року, липень, та статтю С. К. Богоявленського „Къ вопросу о столахъ Разряднаго Приказа“). Зокрема, Київського стола зовсім не було в Розряді; відомо тільки, що згідно з описом року 1668 за цих часів до Хлібного столу Розряду належало Київське Повиття, не маючи окремого „под'ячого“, а перебуваючи під завідуванням „под'ячого“ Хлібного столу; згодом також подибуємо згадки про „Кіевское повытье“; згідно з тим-таки описом року 1668 до складу справ цього повиття належали також справи про шанцювання черкаських міст і про царських військових людей на Україні, видачу їм платні грішми та збіжжям (Ж. М. Н. Пр. 1890-го року, липень, стор. 13-та). Де ці справи, коли вони збереглися? Напевне, по різних відділах Розрядного Архіву. З географічного покажчика, доданого до X-го тому „Описанія документовъ и бумагъ М. А. М. Ю.“, видно, що справи, котрі торкаються черкаських міст, розкидано по різних відділах Розрядного Архіву.

Що-ж до 55 (56)-трьох книг 1666—1706 рр. зарахованих „Памятною книжкою“ та X-им томом „Описанія“ до справ Київського столу (повиття), то М. Оглоблін остаточно довів, що все це — книги Малоросійського Приказу (див. його статтю „Кіевскій столю Разряднаго Приказа“ в „Кіевской Старинѣ“ 1886 року, ч. 11-те). Думку М. Оглобіна поділяє також О. О. Голомбієвський (Ж. М. Н. Пр. 1890-го року, липень, стор. 13). З цією думкою треба погодитися, бо 1) її стверджують прості вказівки в декотрих з цих книг про те, що вони стосуються до Малоросійського Приказу. Так, „рописные списки“, „смѣтныя книги и счетные списки“, що складають більшість книг Київського столу, написано за розпорядженням од Малоросійського Приказу; так само за розпорядженням од Малоросійського Приказу складено переписні книги. 2) Усі вони стосуються до того часу (1666—1706), коли функціонував Малоросійський приказ — самостійно чи в складі Посольського Приказу. 3) Змістом-же ці 55 книг Київського столу (або повиття) тотожні з книгами Малоросійського Приказу. Отож воеводські книги — „рописные списки, смѣтныя списки, счетные списки“ знаходимо й між справами Малоросійського Приказу. Порівняємо, наприклад, розписного списку м. Київ 1683-го року (кн. 51-ша Київського столу) з розписним списком м. Ніженя 1700—1705 рр. (кн. 84-та Малор. Приказу). Починається перший список переднім словом, де говориться, що з царського наказу й за грамотами з Малоросійського Приказу боярин і воевода Хведір Петрович Шереметьєв з товаришами прийняли в Києві од боярина й воеводи Олексія Петро-

вича Салтикова з товаришами „божье милосердіе, образы и великихъ государей полковое знамя и городъ Кіевъ и городскіе ключи и приказную избу и въ приказной избѣ великихъ государей указныя грамоты и великихъ государей денежную казну и соболи и лѣкарства и товаръ и великихъ государей ратнымъ людямъ имяные списки и разныя приказныя дѣла и ратныхъ всякихъ чиновъ людей по имянымъ спискамъ и житный дворъ съ хлѣбными запасы и кружечный дворъ“...; далі йде перелік різного державного майна — гармати, рушниці, гарматне начиння, шугалії, дуби, котви, ліс і т. п. Закінчується передне слово так: „и сколько чего принято и то писано въ семь росписномъ спискѣ ниже сего подлинно порознь по статьямъ“ (див. також книги „Кіевскаго стола“ — 2, 47 — 50, 52 — 55). Те-ж саме у другім розписнім списі, що його вміщено між книгами Малоросійського Приказу. З початку справи передне слово: за царським наказом та за грамотами Малоросійського Приказу „стольникъ и полковникъ Иванъ Юрьевичъ Минстерманъ у окольничего и воеводы Черниговскаго князя Ивана Степановича Хотетовскаго гор. Нѣжинъ и городскіе ключи по городу нарядъ и всякое ружье и воинскіе всякіе припасы и зеленую казну и въ приказной избѣ денежную великаго государя казну и великаго государя указныя грамоты и приходныя и расходныя книги и всякія дѣла и въ житныхъ амбарахъ хлѣбные запасы и соль по росписи на лицо и ратныхъ людей пересмотря всѣхъ на лицо принялъ и что чего принято и то писано въ семь росписномъ списку“. Тут перелічний реєстр м. Київа опинивсь між справами Київського столу, а перелічний реєстр м. Ніженя між справами Малоросійського Приказу. Але й перелічні реєстри Київа стосувалися до справ Малоросійського Приказу. Видно це ось з чого: року 1757 декотрі давні українські справи було передано з Колегії Закордонних Справ до Сенату; в одному реєстрові цих справ зазначено й перелічного реєстра м. Київа 1666-го року („Кіева города росписной списокъ о принятіи бояриномъ и воеводой Петромъ Шереметьевымъ городовыхъ ключей и городовыхъ снарядовъ и денежной казны и зелени и свинцу“...); цей перелічний реєстр і декотрі передані до Сенату справи загублено, але справи, що збереглися, однесено до справ Малоросійського Приказу й жадна справа не потрапила до справ „Кіевскаго разряднаго стола“ (див. книгу 57-му вписових та виписових справ Моск. арх. М. З. справ, арк. 32 — 50; порівняти з описом книг Малор. Приказу та Київського столу). Ще більш вражає тотожність кошторисних і рахункових списків. Цих списків що-до м. Київа збереглося чимало між справами „Київського столу“. Але виходить, що декотрі списки того-ж-таки м. Київа збереглися між справами Малоросійського Приказу. Кошторисні списки змістом збігаються з перелічними. Одміна в тім, що перелічного реєстра складувано підчас зміни воевод, це акт ревізії старого воеводи, коли він передавав місто новому, з приводу становища міста. Кошторисний-же спис це періодичне (річне) звітномлення воеводи Малоросійському Приказові про становище міста. У справах Малоросійського Приказу вміщено кошторисного списка м. Київа, складеного року 1703.

Тут читаємо, що за царським наказом і за грамотами Малоросійського Приказу „сдѣланъ смѣтный списокъ, что были на службѣ великаго государя въ Кіевѣ чиновныхъ и ратныхъ людей и денежной казны Московской присылки и Кіевскихъ доходовъ и хлѣбныхъ запасовъ и соли и наряду и всякаго ружья и пушечныхъ и полковыхъ и струговыхъ и мостовыхъ и лѣсныхъ всякихъ припасовъ“ і т. д. (кн. 90-та). Саме-ж такого змісту кошторисні списки м. Київа інших років, уміщені в справах „Київського столу“ (див. книги 3, 4, 6, 9, 11, 13, 16, 17, 20 та інші). Рахункові списки складувано саме, коли змінювали Київських дяків; це акт ревізії старих дяків новими; рахункові списки, в одміну од перелічних і кошторисних списків, не торкаються військових людей і шанцювання міст, докладно спиняються на становищі грошового скарбу й описують усе інше державне майно. У справах Малоросійського Приказу зберігся рахунковий спис м. Київа, складений 1683-го року: за царським наказом та за грамотами Малоросійського Приказу „велѣно дяку Дмитрію Степанову счесть дяка Мину Грובהа съ прїѣзда его въ Кіевъ по нынѣшнее число и учинить счетный списокъ по приходнымъ и расходнымъ книгамъ; дякъ Дмитрій Степановъ считаль и счетный списокъ учиниль и въ списокѣ семь порознь по статьямъ записаль, сколько чего оказалось: денежной казны и золотыхъ и червонныхъ и всякихъ товаровъ и соболей и хлѣбныхъ запасовъ и соли и всякихъ полковыхъ и мостовыхъ припасовъ и лѣкарствъ въ приходѣ и расходѣ было и что за расходомъ въ остаткѣ на лицо“... (кн. 55-та). Точнісінько такого самого змісту рахункові списки м. Київа за інших років між справами „Київського столу“ (див. книги 7, 8, 14, 21, 23, 27, 30, 38). Другу групу книг „Київського столу“ становлять переписні книги. Вони тотожні з переписними книгами Малоросійського Приказу. Збереглася переписна книга Батурина з приписаними до нього містами, складена року 1666. Цю книгу року 1757 передано з закордонної Колегії до Сенату (див. 57-му книгу вписних та виписних справ М. арх. М. З. справ, арк. 48, звор.), а згодом занесено до справ Малоросійського Приказу (книга 121-ша Малор. Приказу). Перепис чинив стольник Кирило Йосипович Хлопов. Того-ж-таки 1666 року стольник Олександр Тимофійович Ізмайлов переписував міста: Переяслав, Воронків, Баришпіль, Золотоношу, Ніжень, Борзну та інші за наказом од Малоросійського Приказу згідно з попереднім планом. Обидві переписні книги стосуються, звичайно, до справ Малоросійського Приказу, але другу (переписну книгу Переяслава та інших міст) однесено до справ „Київського столу“ (книга I-ша). Нарешті, останню групу книг „Київського столу“ становлять книги про діловодство цього стола чи повіття; тут різноманітні документи: супліки Київських урядовців та інших людей, воєводське листування, царські грамоти з приводу різних місцевих справ, описи справ, то-що. Подібних книг є чимало й поміж книгами Малоросійського Приказу. А втім, — книги „Київського столу“ багатьма сторонами відрізняються од книг розрядних столів. Перелічні реєстри, кошторисні книги, переписні книги дворів трапляються й поміж

книгами розрядних столів. Але серед книг „Київського столу“ немає характерних для розрядних столів книг — книг що-до будування міст, смотрінних, розбірних, переписних та прибірних книг служилих людей; роздавальних книг платні грішми і збіжжям, коней, сукна й жупанів служилим людям, записних книг поранених, забитих, полонених (див. описи книг розрядних столів у кн. 9 та 10-ій „Описанія документовъ и бумагъ Моск. Арх. Мин. Юст.“).

Безперечно, всі книги „Київського столу“, надто переписні, дуже цікаві для історії України й, зокрема, для історії Києва. Це питання досить з'ясовано в вищезазначеній статті М. Оглобліна „О Киевскомъ столѣ разряднаго приказа“ (у Киевской Старинѣ).

5. Справи Малоросійської Експедиції та Закордонної Колегії.

До групи „справ Малоросійської Експедиції та Закордонної Колегії“ увійшли українські справи кількістю 153 книги за часів од року 1685 до 1761 (чч. 1728-1881). Групу цю утворено штучно: сюди увійшли всі ті українські справи, що їх од початку другої половини ХІХ-го віку передано од Сенатського Архіву до Архіву Міністерства Юстиції; через те, що переважна кількість справ стосуються до тих часів, коли Україною завідувала або Колегія Закордонних Справ, або Сенат, а в Сенаті від року 1756 було закладено окрему Малоросійську Експедицію, справи ці й зуться справами Малоросійської Експедиції та Колегії Закордонних Справ. Назва ця не відповідає цілком змістові: сюди випадково увійшли й давніші справи ще з тих часів, коли не було ані Сенату, ані Колегії Закордонних Справ, а завідували Україною Малоросійський чи Посольський Прикази (наприклад, книга 1736-та: „книга расходная Малоросійскаго Приказа 1708-го года“). Що-ж до справ Малоросійської Експедиції, то тільки одна книга (ч. 1867) стосується до тих часів, коли вона існувала. Коли мати на меті поділити українські справи, що збереглися по колишніх Архівах М. З. С. та М. Ю., на дві групи: справи Малоросійського та Посольського Приказів і справи Колегії Закордонних Справ та Сенату, то до першої групи треба зарахувати справи, що з тодішніх описів відомі під назвою справ Малоросійського Приказу, Київського Столу, частину малоросійських справ Архіву М. З. С. і частину справ Малоросійської Експедиції, а до другої групи зарахувати решту справ Малоросійської Експедиції та малоросійських справ з колишнього Архіву Міністерства Закордонних Справ.

Що-ж до змісту книг Малоросійської Експедиції, то тут, як раніш по книгах і стовпцях Малоросійського Приказу, знаходимо чимало справ про зносини Москви з Україною, але характер зносин уже інший: Україна поступінно втрачає політичну самостійність і що далі — все більше підпадає Москві; гетьманів або обирають, або не обирають; з'являються нові місцеві установи і старші, що керують Україною, окрім гетьмана; питання зовнішньої політики (польської, татарської, турецької) вже сливе не пору-

шуються; підноситься питання що-до ліквідації Запорозжя; вищі центральні установи — Сенат, Колегія Закордонних Справ, „Верховный Тайный Совѣтъ“, Кабінет ухвалюють постанови з приводу українських справ і надсилають свої накази вже не на підставі умов згоди, а на підставі здійснення своєї влади і т. д. Ось декотрі книги, що стосуються до зносин Москви з Україною.

Книга 1744 (рік 1711-ий) — копії статтів підчас обрання гетьманів Богдана Хмельницького, Юрія Хмельницького, Івана Виговського, Дем'яна Многогрішного, Івана Самойловича, Мазепи та Скоропадського.

Книга 1758-а (рік 1722-ий) — указ до Колегії Закордонних Справ що-до присяги малоросіян різного звання березня 1722 іменний указ Сенатові про завідування Україною пункти бригадира Вельямінова.

Книга 1780-та — про обрання гетьмана Данила Апостола року 1727, указ до Колегії Закордонної про завідування Малоросією, відрядження Наумова та інструкція йому.

Книга 1786-та. В опису книг Малоросійської Експедиції вміщено реєстра справ цієї книги, що зветься: „реєстръ запорожскимъ дѣламъ, отданнымъ изъ Публичной Экспедиции въ Малороссійскую Экспедицію августа 21 дня 1750 года, которыя до сего времени были въ особой шкатульъ за печатью покойнаго статскаго совѣтника Курбатова“. На початку самої книги назва докладніша: „дѣла запорожскія, отданныя въ 1750 году августа 21 дня изъ Публичной въ Малороссійскую Экспедицію съ 1727 по 1734 годъ о бытности запорожцевъ въ Крыму въ измѣнѣ и о присланныхъ отъ оныхъ съ письмами къ гетману Апостолу и къ тайному совѣтнику Наумову и въ Коллегію Иностранныхъ Дѣлъ съ прошеніемъ отъ нихъ запорожцевъ о прощеніи ихъ винъ и о принятіи по прежнему подъ всероссійскую державу и на нихъ о учиненныхъ имъ отвѣтахъ“ і т. д. Тут переважно: повідомлення тайного радника Наумова, повідомлення генерал-фельдмаршала кн. Голіцина та листування гетьмана Данила Апостола, знов-же й повідомлення генерала Нарішкіна, генерала кн. Шаховського, генерала фон-Вейсбаха та инш., витяг з реляції резидента Турського двору Неплюїва, великий витяг про запорозців (100 аркушів). Перед витягом 561 аркуш; аркушів витягу не перенумеровано; далі ще 288 аркушів, що їх зміст в реєстрі не зазначено; тут також документи про запорозців початку XVIII-го віку.

Книга 1806-та. Опис книг Малоросійської Експедиції має реєстр справ цієї книги за такою назвою: „реєстръ Коллегіи Иностранныхъ Дѣлъ малороссійскимъ секретнымъ дѣламъ, оставшимся по смерти г. статскаго совѣтника Петра Курбатова въ особливомъ за печатью его ящикѣ изъ Публичной въ Малороссійскую Экспедицію отданныхъ въ 1754 году въ С.-Петербургѣ“. Ознайомившись із змістом книги, переконуємося, що тут зібрано найважливіші документи, декотрі секретного характеру що-до українських справ. 1) Спочатку — 5 іменних указів 1730-1734 рр. за підписом „Анна“. 2) Далі — оригінали указів „Верховнаго Тайнаго Совѣта“; тут царська грамота до малоросійського люду про обрання гетьмана

інструкція (30 пунктів) Наумову, „особливые секретные пункты“ тому-ж-таки Наумову й „формуляръ присяги“, укази Верх. Т. Сов. з приводу повідомлень Наумова, генерала Голіцина, гетьмана Данила Апостола, постанови що-до „просительныхъ пунктовъ“ гетьмана Д. Апостола (20 пунктів) секретні пункти вкупі з цифірною абеткою до міністрів — кн. Шаховського та генерала Нарішкіна; грамота генералові Нарішкінові — взяти, через хоробу гетьманову, під своє керування Військову Генеральну Канцелярію, керувати всіма справами „чтобы безъ вашего приказа ничего учинено не было“; „инструкція, по которой поступать опредѣленному отъ ея Императорскаго Величества Правленію Гетманскаго Уряду до предбудущаго избранія гетмана“ (9 пунктів) 31-го січня 1737 року; раніш (26-го січня) було дано грамоти полковникові Радіщеву, підполковникові й комендантові Кішкіну та підполковникові Синявіну, „чтобы до прибытія кн. Шаховского, который долженъ воспріять управление малороссійскихъ дѣлъ, имъ, вмѣстѣ съ судьями Генеральнаго Суда вступить въ отправленіе дѣлъ по прежнимъ указамъ и рѣшительнымъ пунктамъ“. 3) По цих указах — повідомлення Кол. Закорд. Справ Правуючого Сенату про попереднього гетьмана Скоропадського; до повідомлення прикладено: „рѣшительный указъ“ з приводу прохання гетьмана Скоропадського, писаного в обозі під Решетилівкою 14-го липня 1709-го року (14 пунктів); „рѣшительный указъ“ з приводу прохання гетьмана Скоропадського з надісланими генеральним секретарем Савичем статтями в 8-ох пунктах; наказ ближньому стольникові О. П. Ізмайлову бути коло гетьмана Скоропадського „для великихъ государевыхъ дѣлъ и совѣтовъ“ (10 пунктів); секретні пункти тому-ж-таки Ізмайлову; наказ думному дякові О. О. Вінніусові та стольникові Х. І. Протасьєву бути коло гетьмана замість ближнього стольника Ізмайлова; секретні пункти Вінніусові; наказ бригадирові кн. Б. Гагарінові бути за коменданта в Глухові; повідомлення від стольника Протасьєва Державній Посольській Канцелярії, де він прохає переписати секретні пункти, дані Вінніусові, на його йм'я; пункти секретні з абеткою, дані стольникові Протасьєву. 4) Копії жалуваних грамот 1708-го року, даних після Мазепиної зради. 5) Інструкція полковникові та л.-гвардії капітанові Скорнякову-Писареву, призначеному за коменданта до Полтави й Переволочного (7 пунктів). У цій-таки книзі вміщено: „родословную роспись“ гетьмана Скоропадського; інструкцію міністрові Салтикову; чернетку журнальної записки 1730-го року про додатки до секретних пунктів міністра Шаховського окремого пункта, щоб бути йому, Шаховському, коло гетьмана, „когда онъ похочетъ ѣхать въ свои маетности на немалое время“ й про доручення на цей час виконувати гетьманські обов'язки кому-небудь з генеральної старшини або полковників, радячись із їм, Шаховським, то-що.

Як по книгах та стовпцях Малоросійського Приказу, так і по книгах Малоросійської Експедиції багато справ про московських служилих та ратних людей на Україні. У книзі 1806-ій, допіру розглянутій, чимало справ про призначення міністрів. Такі самі справи про призначення поди-

буємо й по інших книгах. Наприклад, у книзі 1796-й року 1729 — справа „о бытіи при господинѣ гетманѣ Апостолѣ министромъ генераль-майору князю Алексѣю Шаховскому“; „о бытіи у дѣль въ Малой Россіи у суда генеральнаго Попенину, въ подскарбіяхъ у сбору денежной казны Ивану Мякину и т. д.“

Поруч справ про призначення на посаду, трапляється чимало справ про видачу платні московським служилим людям. Наприклад, у книзі 1798-ій справи про платню українським комендантам Чичеринові й Толбухінові, бригадирові Арсеньєву, генерал-майорові кн. Шаховському, підполковникові Количову і т. д. Справи про ратних людей: про драгунські полки в „Малій Росії“ (книга 1755-та), „о довольствіи осми полковъ провіантомъ и солью въ Малой Россіи и о отводѣ еще 2 полковъ“ (у книзі 1798-ій); про вивід із „Малої Росії“ двох драгунських полків (у книзі 1803-ій), то-що.

Окрему групу становлять справи, котрі стосуються до внутрішньої історії України й тепер, як заведено, досягають до центру й тут розв'язуються; зокрема, сюди стосуються церковні справи

Книги 1750 та 1861-ша — про жалувані грамоти на маєтності.

Книга 1794-та — справа Стародубського полковника Пашкова з приводу його хабарництва й кривд, що він чинив людності (1729).

Книги 1834 та й 1835-та — справа Переяславського полковника Танського та Лубенського писаря Загоровського (про затаювання військових прибутків, що належать скарбові).

Книга 1745-та — справа про донос Гадяцького протопопа Хведора Лисовського на Гадяцького полковника Чарниша в тім, що на день іменин його величності він не був на молебні й з гармат не стріляно.

Книга 1793-тя — справа про в'язнів, що сказали на себе „слово и дѣло“; тут-таки справи малоросійські, що їх треба зберегати в секреті.

Книги 1871 й 1873-тя — справи що-до повідомлень українських депутатів.

Книга 1728-ма — справа про приїзд до Москви мітрополіта Гедеона.

Книга 1729-та — справа про приїзд до Москви мітрополіта Варлама Ясинського.

Книги 1763 й 1764-та — справа про видачу Київо-Печерському монастиреві копій з жалуваних грамот замість тих, котрі погоріли (про справи церковні див. також книги 1730, 1732, 1735, 1740, 1743, 1765).

Книга 1798-ма — справа за повідомленням од гетьмана Апостола й за скаргою від полчан про кривди, що їх чинив Гадяцький полковник Милорадович; справа за суплікою від Стародубського полку сотника Андрія Гудовича про повернення йому села Сешки з млинами, що їх прилучив до Почепа управитель його Лукін; до неї прикладено купчу й кріпосні акти; справа за указом Верх. Т. Сов. про повернення вмерлого гетьмана Скоропадського дружині Уляні маєтностей на Україні власних і тих, котрі покупив був чоловік її, а про гетьманські — щоб їх одписати й завідувати їми Малоросійській Колегії, а ще до того й реєстра цим маєтностям прислати і т. д.

Книга 1803-тя — справа про продаж тютюну, зібраного в „Малій Росії“, і про присилку за нього до Малоросійської Колегії грошей; справа про зібраний в „Малій Росії“ при Малоросійській Колегії провіант; справа про казарські й козелецькі млини на р. Острі; справа про призначення Гаврила Лукіна на управителя до Почепської та Шептаківської фабрик в „Малій Росії“ і про асигнування йому платні; справа про продаж вовни, що є у відомстві Батуринським; справа про присилку слідства з екстрактом про маєтності та инш.

До окремої групи треба зарахувати книги фінансового змісту.

Книга 1761-ша. Відомості, що їх надіслала Малоросійська Колегія до Сенату про грошовий стан скарбу, а також про збирання збіжжя та инші збори протягом 1722 — 1727 рр.

Книга 1783-тя. Рахунковий витяг Колишньої Малоросійської Колегії 1727-го року.

Кн. 1784-та. Рахункові витяги Канцелярії Міністерського Правління та колишньої Малоросійської Колегії 1727 — 1730 рр.

Кн. 1787-ма. Репорти, що їх одержано з „Малої Росії“ од Міністерської Канцелярії про прибуток і видаток грошового скарбу за різних років, а саме, 1728 — 1740.

Кн. 1801-ша. Рахункові списки з Канцелярії Малоросійських Зборів 1729 — 1735 рр.

Кн. 1802-га. Репорти Канцелярії Зборів до Колегії Закордонних Справ про прибуток і видаток грошового скарбу по малоросійських полках, про збирання й наявність харчів, збіжжя рр. 1729 — 1739.

Кн. 1815-та. Рахункові витяги про прибуток та видаток грошового скарбу 1730 — 1734 рр. (з книг прибутків та видатків) Міністерського Правління Малоросійських Справ.

Кн. 1852-га. Рахункові реєстри з книг прибутків і видатків Канцелярії Малоросійських Зборів 1741 — 1744 рр.

Кн. 1866-та. Рахункові Канцелярії Малоросійських Зборів реєстри 1744 — 1747 рр.

Усі ці „вѣдомости“, „счетныя выписки“ чи „списки“ та „репорты“ складувано на місцях і в оригіналах або в копіях надсилано до центру — до Колегії Закордонних Справ або до Сенату. Отож у книгах ч. ч. 1852 та 1866 сказано, що рахункові реєстри тут уміщені, склала Канцелярія Малоросійських Зборів, надіслано їх до Військової Генеральної Канцелярії, перевірила окрема Рахункова Комісія й після перевірки їх копії, згідно з царським указом, одіслано до Сенату. Рахункові реєстри, вміщені у книзі ч. 1784-те, переслав з Глухова міністр князь Шаховський до Закордонної Колегії для Ревізіон-Колегії. Так само рахункові витяги з книги ч. 1815-те переслав до Колегії Закордонних Справ той-таки міністр кн. Шаховський та його попередник Наумов.

Російський уряд пильнував фінансового становища на Україні й вимагав од місцевої влади надсилати періодичні фінансові звідомлення. Зазначені книги й являють собою збірку цих звідомлень. Складувано їх

на місцях і пересилано до центру шляхом звичайної звітності певної установи. Копії їх, знов-же й ті книги прибутків та видатків, що на їх підставі їх складено, видима річ, залишилися на місцях.

Сюди-ж стосуються книги ч. ч. 1800, 1836 та 1858-ма. Кн. 1800-та „Вѣдомости о Генеральной Артиллерии и сколько на оную доходовъ собирается разныхъ годовъ, а именно, 1729 — 1734“.

Кн. 1836-та. Рахункові реєстри Генеральної Артилерії 1735—1741 рр.

Кн. 1858-ма — рахункові реєстри тієї-ж-таки артилерії з 1742 до 1747 року.

Усі три книги містять оригінали документів, писані українським письмом, підписали їх військовий генеральний обозний, Генеральний Військової Артилерії осавул та інші військові артилерійські старшини. Документи ці переслано до Сенату порядком, що його зазначено указом Сенату 16-го січня 1735-го року, де сказано: „о состояніи оной артиллеріи вѣдомость у кого надлежитъ брать Войсковую Генеральную Канцелярію и освидѣтельствовавъ присылать в Сенатъ въ Канцелярію Малороссійскихъ Дѣлъ, а таковыхъ имѣть въ Генеральной Войсковой Канцеляріи“ (П. С. З., IX, 6670). Копії залишалися на місці, а оригінали пересилалися до центру, в Сенат.

Книга 1851-ша теж фінансового характеру: „вѣдомость о пчелиной и табачной десятинахъ и о перевозахъ“. Уміщено тут відомості полкових збирачів з різних полків. У книзі є повідомлення Правуючого Сенату Генеральною Військовою Канцелярією 26-го листопаду 1741-го року. У повідомленні сказано, що на підставі указів Сенату пересилаються до Сенату відомості про недоплатку доби 1730 — 1740 рр., одержані од Канцелярії Малороссійських Зборів. Книгу складено на Україні, але за вимогою переслано до Сенату.

До відомства Сенату належить також зложена на місці книга ч. 1862: „Табель ревизіонная малороссійскимъ полкамъ 1743 года о старшинѣ и козакахъ“. Спочатку вміщено „табель перечневую“ про кількість полкової та сотенної старшини, сотень та козаків по всіх 10 полках; потім докладну відомість кожної сотні та кожного полку по полках, зазначено імення та прізвища старшини й кількість козаків. Відомість складено на підставі сенатського указу Генеральній Канцелярії й переслано 20-го лютого 1746-го року до Сенату за підписом генерального писаря та військового канцеляриста вкупі з перелічною таблицею, складеною в Канцелярії, і з супровідним папером на царське ім'я, підписаним п'ятьма членами Військової Канцелярії.

Російський уряд з інтересом ставився й до фінансового становища України, й до становища військових козацьких сил, і до питання про кількість поспільства, й питання що-до земельного фонду. У книзі 1769-ій зібрано відомості з приводу всіх цих питань, що цікавили російський уряд: відомість про грошові прибутки з підданців і збори збіжжям; відомість про землі, що їх роздав гетьман Данило Апостол і роздані після нього; відомості про військову старшину, козаків та поспільство; відомості про перевози по річках України, про млини на байдачках, про

греблі й про податки від їх; відомість про військово майно — коней, зброю, одяг, військовий фураж; відомості про забитих, поранених, полонених та про шкоди людності підчас військових подій, то-що. Усі ці відомості складено на місці, з них користувалася місцева влада. Але їми цікавивсь також і центральний уряд, що вирядив по їх на Україну кур'єра Євдокима Головіна. Книга 1769-та таку має й назву: „Присланныя вѣдомости отъ нарочно посланнаго курьера въ Малую Россію“.

6. Малоросійські справи колишнього Архіву Міністерства Закордонних Справ.

Справи ці розділено на дві групи: а) малоросійські справи за давні та нові роки і б) оригінали грамот та листів.

Опис справ за давні та нові роки зложено у двох реєстрах.

„Реєстръ І малороссійскимъ дѣламъ старыхъ лѣтъ въ столпцахъ находящимся съ 1522 по 1700 годъ вновь учиненный при разборѣ и описаніи оныхъ дѣлъ ассесоромъ Николаемъ Бантышь-Каменскимъ въ 1779 г.“ Усього 107 в'язок; у кожній в'язці справи розташовано по роках; справи кожного року перенумеровано за хронологічним порядком (по місяцях). Найдавніші акти цієї групи стосуються до історії західньо-руського права: це списки трьох привилеїв королів польських та великих князів литовських, дані Київо-Печерському монастиреві 1522-го, 1550-го й 1578-го років. Далі — список жалуваної грамоти царя Івана Васильовича, що її дано 1551-го року Новгород-Сіверському Спасо-Преображенському монастиреві на вотчини належні цьому монастиреві в Путивельськiм та Новгородськiм повітах (в'язка І-ша).

Чималу частину справ складають справи про зносини України з Москвою. Зносини почалися значно раніш од акту з'єднання 1654-го року. Як привідця виступило українське духівництво. Збереглося чимало справ про зносини українського духівництва з Москвою. Наприклад, справа 1583-го року „о приїздѣ въ Москву Кієво-Печерскаго монастыря старцевъ Михаила и Іосифа съ прошеніємъ о выдачѣ сколько слѣдуетъ за прошедшіе годы отпустить въ Кієвъ милостыни“, справа 1586-го року „о приїздѣ Кієво-Печерскаго монастыря іеромонаха Теофана для испрошенія милостыни, давно уже не получаемой“ (в'язка І) і т. д.

Окрім духівництва, мали стосунки з Москвою й українські старшини. Так, з 1620-го року збереглася справа „о приїздѣ въ Москву и отпускъ присланныхъ отъ запорожскаго гетмана Петра Конашевича Сагайдачнаго посланцевъ атамана Петра Одинца съ товарищи съ письмами къ государю царю Михаилу Ѳеодоровичу о принятіи ихъ по прежнему въ Россійскую службу съ жалованіємъ для прогнанія всякихъ непріятелей на Россію возстающихъ, о бывшемъ у нихъ подъ Перекопомъ съ татарами бою и о поиманіи двухъ татарскихъ языковъ“ (в'язка І-ша). Далі йде низка справ про відрядження царських посланців до запорозького гетьмана Богдана Хмельницького й посланців од Хмельницького до царя,

про листування Хмельницького з московськими боярами та инш. (див. в'язку 2, 1627 р., ч. 1 та 1630 р. ч. 4; в'язку 3, 1639 р. ч. 2; 1648 р., ч. ч. 1—5; в'язку 4, 1649 р. ч. 5; в'язку 5, 1652, ч. 1, 14, 1653 р., ч. 1, 2 та инш.). Ці попередні зносини закінчилися актом з'єднання 1654-го року. Сюди стосуються справи: 1653-го року про „отправленіє къ гетману Хмельницкому стольника Родіона Стрешнева и дьяка Бредихина съ объявленіемъ, что понеже польскій король Янъ Казимиръ отказалъ Россійскимъ посламъ князю Рѣпнину съ товарищи учинить запорожцамъ удовольствіе въ силу Зборовскаго договора, то государь, пріемля нынѣ ихъ въ свое подданство, обѣщаєтъ вскорѣ послать своихъ великихъ пословъ Бутурлина съ товарищи къ нему, гетману, какъ для принятія ихъ въ подданство, такъ и для объявленія указа о ратныхъ людяхъ на помощь противу Польши и Литвы“; тут-таки листування зазначених посланців з відпустками до них государевих указів, також і статійний їхнього посольства реєстр; 9-го жовтня 1653—5 лютого 1654-го років „статейный списокъ бывшихъ въ Переяславлѣ у гетмана Богдана Хмельницкаго пословъ ближняго боярина Василя Бутурлина, окольничьяго Ивана Алферьева и думнаго дьяка Ларіона Лопухина для приведенія его гетмана и всѣхъ жителей малороссійскихъ городовъ къ присягѣ въ вѣрности и въ вѣчномъ подданствѣ государю царю Алексѣю Михайловичу“; 1654-го року „отписка бывшихъ въ Переяславлѣ пословъ Бутурлина, Алферьева и Лопухина для приведенія всей Малороссіи въ подданство великороссійское. Описаніе городовъ малороссійскихъ и посылка въ оныя дворянъ къ приведенію тамошнихъ жителей къ присягѣ. Обрядъ подданства. Присылка въ Москву отъ гетмана Хмельницкаго съ грамотами къ государю Артамона Матвѣева. Возвратный изъ Москвы пріѣздъ реченыхъ пословъ и учиненіе имъ вознагражденія“ (в'язка 6, 1653, ч. ч. 3, 4, 1654, ч. 1); „пріѣздъ въ Москву отъ гетмана Хмельницкаго посланниковъ Самойла Богдановича, судьи войскового, и Павла Тетери, полковника Переяславскаго съ договорными статьями о вѣчномъ всея Малыя Россіи подданствѣ царю Алексѣю Михайловичу“ (в'язка 8, 1654, ч. 4; див. також ч. ч. 5 та 6-те). Після умови 1654-го року стосунки тривали; чимало документів про ці зносини збереглося по малоросійських справах за давні роки колишнього архіву М. З. С. Наприклад, „реєстри справ малоросійських (з березня 1654-го року до 1687-го року): 1) пріѣздъ отъ гетмана Хмельницкаго посланниковъ Самойла Богданова и Тетери съ принятіемъ російскаго подданства; 2) избраніе въ Переяславлѣ гетманомъ Юрія Хмельницкаго и учиненные тамъ договоры 1659 года; 3) избраніе въ Конотопѣ гетманомъ Ивана Самойлова 1672 года; 4) статьи глуховскія; 5) челобитныя нѣжинскихъ и кіевскихъ мѣщанъ; 6) новыя глуховскія статьи; 7) принятіе въ Россійское подданство заднѣпрскихъ полковъ и статьи, въ Переяславлѣ заключенныя 1674 г.; 8) избраніе на р. Коломку („Коломаку“) гетмана Ивана Мазепы и учиненные тутъ пункты 1687 года“ (в'язка 8, ч. 7-ме); грамота къ государю царю Алексѣю Михайловичу отъ гетмана Хмельницкаго (в'язка 9, 1654-го року

ч. 16); „письмо гетмана Хмельницького къ боярину Бутурлину и думному дьяку Лопухину“ (там-таки ч. 29); „письмо гетмана Хмельницького къ боярину Шереметеву“ (в'язка 10); „письмо писаря Ивана Выговскаго къ думному дьяку Лопухину“ (в'язка 10, 1656-ий рік, ч. 12); „статейный списокъ въ бытности въ малороссійскихъ городахъ бояръ князя Алексѣя Трубецкаго, Василя Шереметева, окольничьяго князя Григорія Ромодановскаго; думныхъ дьяковъ Ларіона Лопухина и Ѳедора Грибоѣдова со многими войсками посланныхъ какъ для успокоенія въ малороссійскихъ городахъ междуусобія и кровопролитія по причинѣ измѣны гетмана Ивана Выговскаго, такъ и для избранія въ Переяславль гетманомъ Юрія Хмельницькаго и приведенія къ вѣрности государю всѣхъ малороссійскихъ жителей и къ сохраненію поставленныхъ вновь договорныхъ статей“ (в'язка 15, 1659-ий рік, ч. 2); „пріѣздъ въ Москву гетмана Ивана Брюховецкаго, бытность его у государя на аудіенціи, отпуски жалованныхъ грамотъ на боярство и дворянство“ і т. д. (в'язка 21, 1665-ий рік, ч. 21).

Окрім справ про зносини України з Москвою політичного характеру, збереглися справи про супліки, що їх надсилали до Москви або в Москві подавали українська старшина, духівництво та приватні особи, й жалувані грамоти у відповідь на ці супліки; справи про листування московських служилих людей на Україні з центром, про стан військових сил на Україні, про становище ошанцьованих міст на Україні, про фінансовий стан місцевих українських установ, про фінанси Малоросійського Приказу, про стосунки Малоросійського Приказу з іншими московськими центральними установами. Наприклад, відпустки жалуваних государевих грамот: 1) Андрієві Гамалії на село Серединну Буду та инш., 2) Дмитрову Зелінському на містечко Костянтинівку, 3) полковникові Хведору Жученкові на село Жуки, 4) Павлові Семенову на село Ставське, 5) Чернігівському полковникові Якову Лизогубові на село Слабин та инш. (в'язка 80, 1689-ий рік, ч. 26); „дѣло о посылкѣ въ малороссійскіе города для рейтарскихъ и солдатскихъ полковъ, на службѣ находящихся, на сей годъ жалованья (в'язка 81, 1690-ий рік, ч. 4); „слѣдственное дѣло по указу Малороссійскаго Приказа стольникомъ и полковникомъ Иваномъ Ушаковымъ производимое о чинимыхъ окольничимъ и воеводою Семеномъ Толочаниновымъ и полковникомъ Матвѣемъ Трейденомъ и прочими людьми обидахъ Переяславскимъ жителямъ и всякихъ малороссійскихъ городовъ людямъ“ (в'язка 82, 1690-ий рік, ч. 7-ме); „указъ о выдачѣ Малороссійскаго Приказа подьячимъ на сей годъ денежнаго оклада приказной дачи и хлѣбныхъ денегъ“ (в'язка 85, 1691-ий рік, ч. 6-те) і т. д.

„Реестръ II малороссійскимъ дѣламъ новыхъ лѣтъ съ 1700 по 1750 годъ“. Усього 83 в'язки; до них додано згодом ще 9 в'язок справ з 1751 до 1781 р. Разом виходить 92 в'язки; справи по в'язках розташовано таким самим порядком, як і справи за давні роки, описані в I-ому реєстрі. В'язка I-ша містить у собі „книгу записную государевымъ указамъ въ Приказѣ Малыя Россіи и присланнымъ изъ иныхъ приказовъ“, 1700—1714 р. I по дальших в'язках — справи Малоросійського Приказу. Насамперед

справи про зносини української старшини з Москвою. Ось вони: справа „о приїздѣ въ Москву гетмана Мазепы съ генеральной старшиной и нѣсколькими полковниками и пожалованіе его въ кавалеры святаго Андрея Первозваного“ (в'язка І-ша, 1700-ий рік, ч. 22-ге); справа „о доносі генеральнаго судьи Василя Кочубея и б. полковника Павла Искры черезъ Ахтырскаго полковника Федора Осипова на гетмана Мазепу въ измѣнѣ“ (в'язка 12-та, 1708-ий рік, ч. 19-те); справа „объ избраніи въ гетманы полковника Стародубскаго Скоропадскаго, присягѣ его, гетмана, и всѣхъ малороссійскихъ духовныхъ и свѣтскихъ чиновъ“ (в'язка 25-та, 1708-ий рік, ч. 6-те); „списки съ грамотъ государевыхъ къ малороссійскому гетману Скоропадскому“ (в'язка 50-та, 1722-ий рік, ч. І-ше) і т. д. Далі, різні справи, що-до української людности та великоросів на території України. Наприклад, справа за суплікою від Гадяцького полковника Михайла Милорадовича про дачу йому Лютенської сотні (в'язка 50-та, 1722-ий рік, ч. 10-те); супліка від Миргородського полковника Данила Апостола про винагородження його за заподіяні йому генерал-майором Шидловським збитки у справі постачання салітри (в'язка 50-та, 1722-ий рік, ч. 15-те); чернетка духівниці гетьмана Івана Скоропадського про розділ майна його (в'язка 51-ша, 1722-ий рік, ч. 36-те); витяг про прибутки гетьмана Апостола, що він од Малої Росії одержує (в'язка 59-та, 1727-ий рік, ч. 29-те); витяг про лихі вчинки ніженського підполковника Івана Хрущова (в'язка 62-га, 1728-ий рік, ч. 17-те); справа за суплікою від Київських духовних осіб та міщан що-до звільнення їх од постачання підвід (в'язка 66-та, 1730-ий рік, ч. 10-те); справа про видачу запорозькому військові 1741-го року платні грішми та збіжжям (в'язка 72-га, 1742-ий рік, ч. 6-те); справа про запорозьких козаків (в'язка 73-тя, 1743-ій рік, ч. 11-е) і т. д.

Групу грамот та умов описано в окремім „Реестрѣ подлинныхъ грамотъ и писемъ изъ Россіи къ духовнымъ и свѣтскимъ лицамъ Малой Россіи“. Зібрані в цій групі грамоти й листи вилучено з різноманітних справ, що переховуються в архіві. Усього в групі 1525 ч. ч. Ось, наприклад, зміст декотрих грамот та листів: ч. 1-ше (1658-ий рік) — лист боярина Вас. Бор. Шереметьєва до Ніженського протопопа Максима Филімоновича; ч. 2-ге (1660-ий рік) жалувана государева грамота Ніженському писареві Шейковському; ч. 1525-те — листи гетьмана Мазепи до Гаврила Івановича Головіна і т. д.

7. Справи „о Малороссіи“ та „о Польшѣ“ колишнього Державного Архіву.

У Державнім Архіві, що недавно ввійшов до складу Древлехранилища, два розряди, XII та XIII, являють великий інтерес для історії України. В розряді XII-ім „дѣла Польши и Литвы 1436 — 1854 гг.“. Спочатку тут уміщено витяги з трактатів, що стосуються до Польщі 1436 — 1773 (ч. 1); далі, маніфест польського короля Сигізмунда-Августа

1559-го року (ч. 2). Далі, різноманітні документи, що торкаються стосунків між Польщею та Росією. Разом чч. 318 + 7. У розряді XIII-м — „дѣла о Малороссіи 1606 — 1670 г.“; тут — різні грамоти, привилеї, умови, супліки, листування української старшини з центром, справи про управління, поневолення селян, організацію суду, монастирі і т. д. Наприклад: копії з грамот, що їми пожалувано мешканців Переяслава і які стверджують привилеї короля польського Сигізмунда III-го й царя Олексія Михайловича, 1606 — 1654 рр. (ч. 1); привилеї, що їх надали малоросійським містам Ніженю, Стародубові та Чернігову польські королі та цар Олексій Михайлович, 1620, 1650, 1659 та 1666 рр. (ч. 2); листи та статті гетьмана Богдана Хмельницького про підданство Малоросії 1654 р. (ч. 3); копії статтів, постановлених підчас обрання гетьманів Богдана Хмельницького, Івана Бруховецького, Дем'яна Ігнатова, Івана Самойлова, Мазепи, а також з грамот, що їми пожалувано на булаву гетьмана Івана Скоропадського, 1654 — 1709 р. (ч. 4); документи що-до управління ген.-лейт. Ів. Бібікова Малоросією, 1642 (ч. 24); про пошесть на худобу на Україні 1745 — 1750 р. (ч. 38); про зловживання на Україні бригадира Ільїна 1746 р. (ч. 39), присяга гетьмана Кирила Розумовського (ч. 46); листи гетьмана Кирила Розумовського до імператриці Лизавети (ч. 47); записка про зовнішні зносини гетьманів Малоросійських, 1752 (ч. 48); примітки про зміну, що-до керування Малоросією, з паперів гр. П. Рум'янцова (ч. 74). Усього розділ має 101 справу.

8. Переписні книги.

На підставі „статей“ за умовою з гетьманом Бруховецьким, усякі податки з міщан та селян передано Москві. Щоб здійснити ці збори, Московський уряд повинен був перевести перепис. Наслідком цього перепису являються переписні книги 1666-го року, що збереглися в Древлехранилищі ¹⁾.

З метою перепису Розряд відрядив до Малоросійського Приказу стольників. „По наказу изъ Приказа Малыя Россіи“ цих стольників відряджено на Україну. Характер „наказа“ видно з одної з переписних книг: „лѣта 7174 генваря въ день по государя царя и великаго князя Алексѣя Михайловича указу и по наказу изъ Приказа Малыя Россіи за приписью дьяка Ивана Михайлова велѣно стольнику Александру Тимофѣевичу Измайлову ѣхать въ Малороссійскіе города и въ тѣхъ городахъ и въ мѣстахъ и въ мѣстечкахъ и въ слободахъ велѣно переписать всякихъ чиновъ людей дворы и въ нихъ людей прожиточныхъ и середнихъ и молодшихъ, а въ селахъ и въ деревняхъ крестьянъ и бобылей по тому жъ.. кто какими угодьями владѣеть и сколькими волами или коньми пашеть... и велѣно то все написать въ книги“ (Книга Київського повіття ч. 1, арк. 1 — 3).

¹⁾ Див. доповідь Ейгорнову: „О вновь найденныхъ малороссійскихъ переписныхъ книгахъ“ у „Чтеніяхъ О-ва Истории и Древностей Россійскихъ“ 1895-ий рік, книга 2-а.

Стольники виконали це доручення. Складені книги надіслали до Малоросійського Приказу, де їх скопійовано й надіслано до воевод українських міст; оригінали залишилися в Москві.

До наших часів збереглося 5 оригіналів книг. Одна книга переходить між малоросійських справ колишнього Архіву Мін. Закорд. Справ. Вона зветься: „Переписныя книги, учиненныя стольникомъ Кирилломъ Хлоповымъ жителямъ Стародуба, Погара и Почепа о сборѣ съ нихъ государевыхъ податей по учиненнымъ въ Малороссіи гетманомъ Бруховецкимъ статьямъ“ (в'язка 10-та, 1665-ий рік, ч. 73-те).

Друга переписна книга є серед книг Малоросійського Приказу (ч. 121-ше). Вона містить у собі перепис Батурина з приписаними до нього містами — Бахмачем, Конотопом, Новими Млинами та инш.; мешканців цих міст переписано, а саме: обрані міські старшини (війти, бурмистри, райці, лавники), ремісницькі й промислові люди, — „прожиточные“, „середніе и молодшіе“, а в повітах — по селах, слободах та хуторах „пашенные люди“ — селяни та „бобыли“ з братами й небожами, їх двори, „рибні ловлі“, озера, „бортные уходы“, звірині лови, млини, коні, воли, податки грішми та збіжжям і оброки. Перепис переводив той-таки стольник Кирило Йосипович Хлопов.

Третя книга опинилася серед групи книг Київського столу, або повіття (ч. 1-ше). Тут стольник Олександр Тимофієвич Ізмайлов перевів перепис міст Переяслава, Воронкова, Баришполя, Золотоноші, Ніженя, Борзни та инш., за тим самим планом.

Четверта та п'ята в стовпцях і книгах Сибірського Приказу. Стовець ч. 1637-ме Сибірського Приказу: „Переписная книга неизвѣстнаго года (нема ані початку, ані кінця) мѣщанскихъ и крестьянскихъ дворовъ въ литовскихъ городахъ Красномъ, Лукомлѣ и др. и въ малороссійскихъ городахъ въ Лубнахъ, Пирятинѣ, Миргородѣ, Полтавѣ, Голтвѣ и др. съ ихъ уѣздами“ (імення домовласників, чинші з їх, ремесства їх, господарство, маєтки, пасіки, то-що).

Книга ч. 495-те Сибірського Приказу: „Переписная книга мѣщанскихъ и крестьянскихъ дворовъ и угодій Кіева, городовъ Гоголева съ уѣздомъ, Березани съ уѣздомъ и др. 174 года“.

(Див. Оглобліна „Описание столбцовъ и книгъ Сибирскаго Приказа, ч. 1, 1895, Москва, стор. 275 — 276).

Значна кількість переписних книг збереглася в „Малороссійской Экспедиції“.

Така насамперед книга ч. 1792-ге про офіцерський перепис усіх 10-ох полків року 1726.

Спочатку—абетковий покажчик географічних назв, що їх подибуємо в книзі (склала його Колегія Закордонних Справ). Далі повідомлення од т. рад. Наумова Державній Колегії Закордонних Справ 28-го серпня 1728-го року такого змісту: „въ 1726 году по имянному царскому указу, присланному въ бывшую Малороссійскую Коллегию, велѣно изслѣдовать, сколько въ Малой Россіи въ каждомъ полку и сотнѣ маестностей, заво-

довъ, мельницъ и земель и прочихъ угодій, принадлежащихъ до двора гетманскаго на булаву и кухню и на полковничьи и прочихъ полковыхъ особъ уряды, и на ратуши также изъ описанныхъ всякихъ маетностей кому по какимъ указамъ или гетманскимъ и старшинскимъ универсаламъ въ которыхъ годахъ въ роздачѣ и въ вѣчное владѣніе или отъ тѣхъ гетмановъ или отъ старшины до ласки войскової по свойству временно. И по тому Е. И. В. именному указу ихъ бывшей Малороссійской Коллегіи чрезъ посланныхъ офицеровъ о вышепоказанныхъ маетностяхъ слѣдовано. Изъ котораго слѣдствія взятая изъ оной Коллегіи вѣдомость для учиненія указу въ Государственную Коллегію Иностранныхъ Дѣлъ сообщается при сем. Ѳедоръ Наумовъ“.

Далі — „вѣдомость изъ слѣдствія“, що його перевели офіцери, себ-то перепис полків Гадяцького, Полтавського, Переяславського, Ніженського, Стародубського, Київського, Чернігівського, Миргородського, Прилуцького та Лубенського. Книгу стверджено підписом канцеляриста Тіхона Давідова. Складено її на місці на підставі офіцерського перепису українських полків і послано до центру; оригінал про „офицерское слѣдствіе“, видимо, залишивсь на місці й переховувавсь в архіві колишньої Канцелярії Міністерського Правління (як це можна бачити з посилань на цю справу в книгах чч. 1808 — 1814).

Докладніший перепис переведено було 1729 — 1730 рр.; це, так зване „генеральное слѣдствіе о маетностяхъ“. Історія цього перепису така: гетьман Данило Апостол підчас коронування Петра II-го в січні 1728-го року подав супліку про ствердження військових вільностей „бывшихъ при гетманѣ Хмельницкомъ“. На цю гетьманську супліку дано було „рѣшительные пункты“. В п. 10-ім читаємо: „маетности, принадлежащія къ чинамъ старшины генеральной, полковниковъ и старшины полковой и сотниковъ, которые напередъ сего во владѣніи у той старшины были на урядѣ ихъ, также и къ ратушамъ, а по гетманскимъ универсаламъ тѣ жъ старшины и другіе получали тѣ маетности въ собственное свое владѣніе и побрали на оныя жалованныя грамоты и владѣють по отлученіи отъ тѣхъ чиновъ, а иные и померли, а послѣ ихъ владѣють жены ихъ и дѣти: и тѣ всѣ маетности возвратитъ къ тѣмъ урядамъ, а ратушныя къ ратушамъ; и тѣмъ возвращеннымъ маетностямъ, учиня реестръ, для извѣстія прислать въ Коллегію Иностранныхъ Дѣлъ; и которыя маетности и на Канцелярію Войсковую и Судовую надлежали, тѣмъ такожъ быть по прежнему при тѣхъ канцеляріяхъ. И впредь тѣхъ урядовыхъ маетностей и ратушныхъ сель никому отнюдь не отдавать, а быть онымъ при тѣхъ урядахъ всегда неотмѣнно“ (П. С. З.; VIII, 5324). Щоб виконати цей „рѣшительный пунктъ“, офіцерський перепис за указом 1726-го року був недостатній, бо „кто и по какимъ крѣпостемъ владѣеть и на какіе уряды оныя маетности прежде нынѣшнихъ владѣльцевъ подлежали, о томъ при той ревизіи было не изслѣдовано“ (книга Малор. Експед. ч. 1810). Потрібний був новий перепис. З приводу цього надіслано було гетьманові указа. Гетьман Данило Апостол розіслав 28-го травня 1729-го року наказа по

полках — перевести „правдивое и подлинное слѣдствие о маетностяхъ: кто и по какимъ крѣпостямъ владѣть и на якіе уряды прежде нынѣшнихъ владѣльцевъ надлежали и кто ими владѣль и почему“. Ревізорам „велѣно было отъ всѣхъ владѣльцевъ духовныхъ и мирскихъ всякаго званія, а особливо отъ ратушей взять съ крѣпостей копія, справя оныя копія съ подлинными, подъ тѣмъ слѣдствіємъ подписать“. На випадок, коли „крѣпостей“ не можна було відшукати, звелено було відбирати „сказки“ од давніх мешканців. Щоб полегшити справу перепису, ревізорам дано змогу користуватися витягами з офіцерського перепису.

Року 1730 перепис закінчено по всіх полках. Було складено переписні книги, ствержені підписами полковників, полкової старшини та сотників; книги скопійовано та разом з копіями надіслано до Військової Генеральної Канцелярії з метою апробації. Тут, у Військовій Генеральній Канцелярії, книги „слѣдствія о маетностяхъ“ заслухали були військова генеральна старшина та полковники або їх заступники й переписані маетності розподілено по категоріях (надані царськими грамотами та гетьманськими універсалами, належні до урядів, належні до (ратуш і т. д.). Книги підписали генеральна старшина та полковники, оригінали відіслано до Колегії Закордонних Справ, а копії залишено у Військовій Генеральній Канцелярії. Оригінали книг збереглися в Древлехранилищі в фонді Малоросійської Експедиції — чч. 1808 — 1814.

Книга 1808-ма. Складається з двох частин: 1) „Кіевскаго полку слѣдствие о маетностяхъ і 2) полку Переясловскаго слѣдствие о маетностяхъ“.

У дальших книгах переписи полків — Полтавського, Миргородського та Гадяцького (кн. 1809), Лубенського (кн. 1810), Прилуцького (кн. 1811), Чернігівського (кн. 1812), Стародубського (кн. 1813) та Ніженського (кн. 1814).

Що-ж до копій, які залишилися в Глухові, за розвідками О. Лазаревського, декотрі книги цих копій збереглися по різних місцях (у бібліотеці колишньої Колегії Павла Галагана в Києві, в його, Лазаревського, бібліотеці в Києві, у відділі рукописів колишнього Рум'янцівського Музею в Москві).

Ці переписні книги мають надзвичайно велике значіння що-до історії України. „Книги ‚генерального слѣдствія‘, каже О. Лазаревський, являють собою єдине джерело, що в ньому збереглися правдиві відомості не тільки про час, коли з'явилася значна кількість сіл, але також і про обставини, що за них вони з'явилися“ („Описание Старой Малороссии“, передне слово, стор. IX-а).

Дуже цікаві також переписні книги, що зберегаються від 1740-го та 1741-го років: чч. 1846 та 1850.

Книга 1846 зветься „Ревизія 1740 года“. Спочатку вміщено оригінал повідомлення на царське йм'я од генерала Шипова та інших членів Генеральної Військової Канцелярії. У повідомленні сказано, що „въ силу царскаго указа подносятся отъ Генеральной Войсковой Канцелярии въ Высокій Е. И. В. Кабинетъ вѣдомости о томъ, какое число въ малоросійскихъ и слободскихъ полкахъ отписаныхъ на Е. И. В., такожъ свободныхъ войсковыхъ,

ратушнихъ, гетманскихъ и надлежащихъ на чины малороссійскихъ старшинъ мѣстечекъ, сель и деревень и сколько въ которомъ живущихъ дворовъ, мельницъ, хуторовъ, шинковъ, и прочихъ оброчныхъ статей и потому съ нихъ доходівъ въ годъ; такожъ при каждомъ селѣ и деревнѣ сколько сѣннихъ покосовъ и для выгону и пасьбы скота земель и прочихъ угодій есть и при которомъ особливо чистыя воды въ близости по пропорції тѣхъ угодій; сколько гдѣ въ годъ прокормить можно, особливо же кто нынѣ дѣйствительно опредѣленными на чины маетностями владѣть и въ какихъ мѣстахъ“... Далі — відомості про землі, людність, особовий склад війська по окремих полках, волостях, посадах. Відомості, видимо, оригінали підписала військова старшина — обозний, суддя, полковий писар, полковий хорунжий та инш. Іноді можна натрапити на копії; їх посвідчено підписом військового писаря. В описах книг Мало-російської Експедиції залишивсь реєстр цієї книги, що його зложено в центрі. Отже відомостями користувалися в центрі з практичною метою. У повідомленні зазначено, що відомості надсилаються на підставі царського указу. Мабуть мається на увазі указ, уміщений в книзі 1843-ій (арк. 623 — 626), 18-го серпня 1740-го року. Сенат, з царського указу, звелів Генер. Військ. Канцелярії негайно надіслати „съ ревизіальнихъ 1739 году книгъ какъ владѣльческимъ великороссійскимъ, малороссійскимъ и иноземческимъ такъ монастырскимъ и свободнымъ войсковымъ и ратушнымъ такожъ отписнымъ на Е. И. В. всѣмъ маетностямъ точныя копіи поскольку въ каждомъ мѣстечкѣ, селѣ, деревнѣ, хуторахъ и подворкахъ по оной ревизіи дворового числа явилось и такіе жъ копіи прислать о надлежащихъ на гетманській урядъ и на перебувающихъ тамъ у дѣлъ министровъ и прочихъ великороссійскихъ и малороссійскихъ судей и на всякіе уряды о маетностяхъ и о каждомъ владѣльцѣ порознь, означая въ которыхъ полкахъ оныя обрѣтаются“. Цей указ послано до Генеральної Військової Канцелярії 18-го серпня 1740-го року, а 25-го жовтня того-ж-таки 1740-го року одіслано повідомлення Генер. Військ. Канцелярії до Сенату, видимо, як відповідь на сенатський указ. Указ вимагав прислати копії „съ ревизіальнихъ 1739 году книгъ“; копії було зложено 1740-го року й відомості-оригінали було сполучено з копіями в одну книгу 1740-го року, і тому, мабуть, книга зветься „Ревизія 1740 года“.

Ревизія 1740-го року, видимо, не завдовольнила центральний уряд. 7-го жовтня року 1741 надійшло запитання од Кабінету: „сколько въ Малой Россіи имѣется всѣхъ какъ войсковыхъ, такъ и другихъ всякаго званія свободныхъ деревень и въ нихъ дворовъ или мужеска полу душъ и которая съ которою въ смежности состоитъ и что съ каждой бываетъ въ казну и надлежащихъ помѣщикомъ какихъ годовыхъ доходівъ“. Через те, що на це й інші запитання Генер. Військ. Канцелярія вчасно не відповіла, року 1742 Сенат виріядив на Україну кур'єра Євдокима Головіна з „реєстромъ, какія вѣдомости не получены“. Декотрі відомості дано до рук кур'єрові (кн. 1769, про її вище). А з приводу

запитання 7-го жовтня 1741-го р. Ген. Військ. Канцелярія склала довідку, де зазначила, що запитання 7-го жовтня 1741 р. одержано 26 жовтня того-ж-таки року в присутності Неплюєва, що хоч відомості про вільні військові землі та урядові маєтності й прибутки з їх було надіслано до кол. Кабінету й Сенату 1740-го року (видимо, Г. В. К. має на увазі відомості „ревизіи 1740 г.“), але тому, що „въ тѣхъ вѣдомостяхъ о смежности мѣстечекъ, сель и деревень и какова имущества подданные въ Войск. Ген. Канцелярії неизвѣстно, для того отъ оной Войск. Генер. Канцелярії того жъ октября 27 дня отправлены по инструкціямъ нарочные, ибо такъ по Войск. Генер. Канцелярії, яко и полковыхъ канцеляріяхъ о ситуаціи оныхъ мѣсть неизвѣстно и о томъ никакихъ чертежей не имѣется и для того велѣно размѣрить и описать съ опредѣленными отъ полковыхъ канцелярій старшинами; и по тому съ ближайшихъ полковъ нѣкоторые уже возвратились и вѣдомости в Войск. Генер. Канцелярію подали а изъ другихъ полковъ за немалымъ оныхъ разстояніемъ и распространеніемъ мѣсть и за разными отъ оныхъ нарочныхъ представленіями еще не имѣется, для чего нынѣ съ нарочными для скорѣйшаго сочиненія тѣхъ вѣдомостей крѣпко указомъ подтверждено“ (кн. 1769-та, арк. 1—18). Згідно з цією розвідкою надіслано було 19-го серпня року 1742 найпокірніше повідомлення од імени генерала Бібікова та інших членів Військової Генеральної Канцелярії (кн. 1844-та, арк. 140-ий).

Відомості ці зібрано в 1850-ій книжці. Вона зветься: „Ревизія 1741 года. Сколько въ малороссійскихъ 10 полкахъ имѣется свободныхъ войсковыхъ, на ранги и ратушныхъ маетностей“. На 1-ій сторінці вміщено повідомлення Військовій Генеральній Канцелярії од сотника Мінського Якіма Сахновського 14-го липня 1742-го року: „указомъ Е. И. В. зъ Войсковой Енеральной Канцелярії повелѣно мнѣ имѣючіеся въ полку Черниговскомъ свободные войсковые, ратушные и ранговые города, мѣстечки, села и деревни описать и коликое число во оныхъ дворовъ и въ тѣхъ дворахъ мужеска пола душъ и каковы порознь имущества такожъ сколько зъ нихъ доходу въ годъ въ казну и на владѣльцовъ бываетъ, какіе села и деревни въ какомъ котора я растояніи или смежности и по какимъ крѣпостямъ или дачамъ на ратуши и владѣльцамъ на даные находится сочинивъ обстоятельные вѣдомости подать въ Войсковую Енеральную Канцелярію, которые вѣдомости и копіи крѣпостей яко и сочиненный съ тѣхъ вѣдомостей экстрактъ при семъ доношеніи въ Войсковую Енеральную Канцелярію сообщены“. До цього повідомлення прикладено: 1) відомості про військові вільні, рангові й ратушні міста, містечки, села й хуторі, про доходи з їх, про чоловічу людність і 2) кріпосні акти (гетьманські універсали й жалувані грамоти).

Такі самі повідомлення надіслано до Військової Генеральної Канцелярії з усіх інших полків од тих сотників і військових канцеляристів, що їм було доручено перевести ревизію. Ці повідомлення, відомості й копії кріпосних актів уміщено на 1236-ох аркушах. Решта аркушів (1237—1281) містить зведені відомості з усіх 10-ти полків; зведені відомості

підписав генеральний писар Андрій Безбородько. Книга-оригінал, з власноручними підписами ревізорів та генерального писаря. Зложена на місці, в Генеральній Військовій Канцелярії, й написана українським письмом. В опису книг Малоросійської Експедиції зберігсь докладний реєстр цієї книги, написаний великоросійським письмом XVIII-го віку. Звідси можна зробити висновок, що книгою користувався центр для якихсь (мабуть, фіскальних) цілей. А коли її наказано переслати до центру, якщо не опинилася вона там випадково, можна гадати, що на місці залишено з неї копію; інакше й бути не могло, бо книга що-до її змісту за-для місцевого управління занадто багато важила.

Переписи меншого масштабу проти всіх українських полків торкаються колишніх маєтностей Меншікова. Русифікаційна політика на Україні полягала між иншим у тім, що українськими землями обдаровувано великоросійських вельмож. Меншікова обдаровано величезними маєтками, й він зробивсь найвидатнішим землевласником на Україні. А коли Меншіков підпав немилості й його було заслано, то його українські маєтності конфісковано, одписано на царське ім'я й віддано під керування Міністерського Правління, що повинно було з'ясувати, в яким становищі ці маєтності перебувають і як саме держава може їх використати. Про це мова в книгах 1782-ій та 1799-ій.

Книга 1782-га — про вина, парусові полотна й різні припаси по конфіскованих українських маєтностях Меншікова. Книга містить у собі листування місцевих представників влади (здебільша міністрів) з центральними установами (Верх. Таєм. Сов., Сенатом, Колегіями) й різні відомості.

Книга 1799-та: „отпускъ и вѣдомости о состояніи бывшихъ за Меншиковымъ малороссійскихъ маєтностей“ (року 1729). Справу порушила Колегія Закордонних Справ. З царського наказу, одержаного од Колегії, міністр кн. Шаховської звелів управителям колишніми маєтностями Меншікова подати відомості про господарське й фінансове становище тих маєтків за пунктами. Відомості з 9-ма пунктами і зложену на підставі відомостей таблицю вміщено в книзі.

За назвою сюди належить також книга 1832-га: „дѣло о подачѣ въ Сенать вѣдомости по отрѣшеніи Малороссійской Коллегіи изъ Меншиковскихъ маєтностей по годамъ что было въ приходѣ въ каждомъ году денежной казны и о прочемъ“. Назва не відповідає цілком змістові: поруч декількох документів про колишні українські маєтності Меншікова вміщено в книзі різні документи Колегії Закордонних Справ, що торкаються українських податків.

З царського указу 23-го червня 1839-го року звелено — бути на Україні генерал-майорові фон Вейсбахові (або Вейсенбахові) й керувати „подъ вышней дирекціей“ Військової Генеральної Канцелярії власними царськими маєтностями (також і конфіскованими маєтностями Меншікова). Військовій Генеральній Канцелярії наказано — дати інструкцію ген. Вейсбахові. Інструкцію дано й генерал фон Вейсбах узявсь керувати маєтно-

стями (кн. 1841, арк. 205, 231 — 246). Тимчасом ще 1-го травня 1739-го року було ухвалено в містах Батурині та Янполі, що належали до складу царських маєтностей, а раніш були маєтностями Меншікова, закласти кінні заводи й віддати ці міста вкупі з приписаними до них містечками, селами, слободами й хуторами до дирекції начальників лейб-гвардії кінного полку. 11-го липня 1740-го року видано царського указу про це; указом звелено перевести перепис цих міст з їх повітами (кн. 1841-ша, арк. 248-ий; П. С. З. XI, 8168). Генерал Вейсбах мусів передати Батурин і Янпіль з повітами надісланому прийняти їх ротмістрові кінного полку Іннесові відповідно до складеного на цей випадок опису. У жовтні р. 1740 Вейсбах одіслав найпокірніше повідомлення про те, що на підставі одержаного їм 8-го серпня цього року царського указу міста Янпіль і Батурин з усіма їх землями віддано до дирекції начальників л.-гв. кінного полку й що йому наказано передати ці міста з описом кому буде звелено їх прийняти, а описні книги прислати до Сенату й Кабінету. Згідно з цим указом „имь, ген. Вейсбахомь, 15 октября присланному ротмистру Иннесу означенные города Батуринь и Янполь со всѣми къ нимь принадлежностями и доходами по обстоятельной именной описи и вѣдомостямь отданы и что такія же точно описи, какія даны ротмистру Иннесу, особенными книгами въ Правительствующій Сенатъ при семь доношеніи подносятся“ (кн. 1844, арк. 105-ий спочатку).

Книги ці, що містять у собі описи Батурина та Янполя й що їх до Сенату ген. Вейсбах року 1740 надіслав, збереглися: це 1778-ма та 1821-ша книги Малоросійської Експедиції.

Книга 1778-ма зветься: „вѣдомость присланному по именованному указу Е. И. В. указу лейб-гвардіи коннаго полку господину ротмистру Иннесу о состояніи описной Е. И. В. малороссійской маєтности города Янполя и присутствующихъ къ нему сель и деревень всякому казенному званію и подданническихъ дворовъ числу“. Книга закінчується словами: „понеже въ предписанныхъ 113 страницахъ такъ ординарные яко и экстраординарные прыходы и корысты съ книгъ канцелярскихъ волости Янпольской показаны: того ради оные атестую. Георгъ Вейсенбахъ“. Отже, відомість складено на підставі канцелярських книг, що залишилися на місці. На місці, видима річ, залишилася й копія з неї. Ствердив підписом військовий канцелярист Климент Валковський.

У книзі число 1821-ше спочатку вміщено „опись коликое число въ описной ея императорскаго величества Батуринской канцелярії отъ начала прошлаго 1731 года по 739 годъ при бытности управителя Тарыцына имѣлось въ столпахъ разныхъ дѣлъ такожъ приходныхъ и расходныхъ за шнуромъ и печатями книгъ и прочего и сколько оныхъ книгъ и какихъ именно званій значить подъ симъ“... Далі — перепис людности Батуринської маєтности (міста Батурина, сіл, слобід Батуринської волости) з зазначенням імен і прізвищ мешканців, кількості дворів, сіножатей, полей орних, лісу, хуторів; далі опис домів та будівель, млинів, шинків, ярмарків, земель, рибних ловель, різних зборів, збіжжя, вуликів

з бджолами і т. д. На останній сторінці, в самісінькім кінці: „эта вся вышепомянутая опись сочинена сего октября 11 дня по сущей самой вѣрности въ силѣ Е. И. В. высокоправительствующаго указа состоявшагося іюля 14, мною же августа 8 дня сего 1740 году полученному; состоитъ же въ 240 страницахъ. Георгъ Вейсенбахъ“. Книгу—оригінал підписав впорядчик її Вейсенбах. Підписом ствердив той-таки військовий канцелярист Климент Валковський.

Міста Батурин та Янпіль з повітами було віддано кінному полкові; декотрі з царських маєтностей підлягали окремому управлінню; таким чином під керуванням ген. Вейсбаха залишалось тільки невеличке місто Почеп Стародубського полку з волостю, але й їм керував свій окремий комендант. Пробування Вейсбахове на Україні ставало зайвим, а виплачувати йому генеральську платню було втратним за-для скарбу. Через те на запитання Сенату від 17-го лютого 1741-го року, чи залишатися ген. Вейсбахові на Україні, чи ні, Кабінет ухвалив — відкликати ген. Вейсбаха з України (кн. 1841-ша, арк. 252-ий). В інструкції, що її дала Військова Генеральна Канцелярія ген. Вейсбахові підчас вступу до керування маєтностями, йому було наказано прийняти царські маєтності за описом і описи ці послати до Військової Генеральної Канцелярії за-для повідомлення Сенату. Окрім описів Батурина та Янполя збереглися описи міста Почепа та його волости (теж колишня маєтність Меншікова). Описи склали року 1740 почепський комендант майор Павлов та почепські отамани підчас керування генерала Вейсбаха. Описи ці, а також опис одписних маєтностей Охтирського полку увійшли до книги 1847.

Нарешті, до цієї категорії переписних книг стосуються книги 1797-ма та 1838-ма про перепис старовірів Стародубського та Чернігівського полків. З царського указу 1729-го року звелено малоросійському міністрові кн. Шаховському послати „доброго офіцера“ переписати старовірів, що вийшли з Великоросії й оселилися на Україні по полках Стародубському та Чернігівському. Князь Шаховської вирядив 16 травня 1729 року капітана Брянчанінова, що й виконав це доручення й 9 серпня року 1729 надіслав до Канцелярії Міністерського Правління переписну книгу. Капітан Брянчанінов користувався відомістю про старовірів полковника Ергольського 1715—1718 рр., що йому її було прислано з Київа і що її він приклав до свого повідомлення Канцелярії Міністерського Правління. Точну копію переписної книги кап. Брянчанінова відіслано до Колегії Закордонних Справ з повідомленням 26-го січня 1730-го р. Цю копію і вміщено в 1797-ій книзі Малоросійської Експедиції.

Новий перепис тих-таки старовірів переведено 1736-го року; його наслідки в книзі 1838-ій Малоросійської Експедиції. Книга зветься: „книга переписная раскольничьихъ слободъ, обрѣтающихся въ Малой Россіи въ Стародубовскомъ и Черниговскомъ полкахъ наличнымъ въ тѣхъ слободахъ жителямъ мужеска и женска пола откуда кто пришлые и исъ какихъ чиновъ А учинена сія переписка въ нынѣшнемъ 1736 году по Ея Императорскаго Величества указу по данной инструкціи

исъ Канцеляріи Министерскаго Правленія Малороссійскихъ Дѣлъ маэромъ и Почепскимъ командантомъ Григорьемъ Павловымъ“. У книзі реєстр мешканців окремих слобід із зазначенням імени та прізвища, віку й розміру накладеного на їх окладу. Посвідчення секретаря Якова Олексієва та підканцеляриста Матвія Матвієва. Підпису впорядчика книги немає. Мабуть це копія; оригінал залишивсь на місці.

Переписні книги мають велику вагу як архівний матеріал для української історії¹⁾.

9. Справи місцевих українських установ.

а) Матеріяли в справі наказного гетьмана Павла Полуботка та Малоросійської Генеральної Старшини.

Малоросійські справи, що збереглися в колишнім Архіві Міністерства Закордонних Справ, належать до діловодства центральних установ, які завідували Україною. Випадково між їми опинилися справи місцевих українських установ, що стосуються до 1722—1723 рр. Саме тоді заведено в Глухові Малоросійську Колегію, що значно обмежувала владу гетьманову; як помер Скоропадський, вибори нового гетьмана не відбувалися, Чернігівського полковника Павла Полуботка призначено наказним гетьманом. У Полуботка одразу почалися непорозуміння з президентом Малоросійської Колегії Вельяміновим. Це цілком зрозуміло: зіткнулися представники двох протилежних течій: Вельямінов — охоронець інтересів Петербурзького уряду, присланий на Україну провадити русифікаційну й централізаційну політику, й Полуботок — охоронець політичної самостійності України і з власних переконань, і з своєї посади. Полуботок базувався на праві. Скарживсь на порушення Вельяміновим українських вільностей, що їх визнано статтями колишніх гетьманів. Вельямінов і собі скарживсь на Полуботка, що він уникає виконувати всі його вимоги. Зіставлення реальних сил було на боці Вельямінова.

¹⁾ Окрім переписних книг, окремі переписи ми знаходимо й по інших книгах між різними справами. Наприклад, книга 1843-тя вміщає в собі „рѣшенныя дѣла 1740 года по Малороссійскому повѣтыю“. Між іншими справами вміщено велику справу „о высылкѣ за границу и впредь о невпусканіи въ Россію ни подъ какимъ видомъ жидовъ“. У цій справі мається сенатський указ Військовій Генеральній Канцелярії 26 вересня 1738 року, про негайне прислання „вѣдомости о жидахъ въ Малороссіи“: скільки їх, де мешкають, чим займаються, особливо, хто з їх шинкує і т. д. Одержано указа 14 жовтня 1738 року, а 2 листопаду Військова Генеральна Канцелярія відіслала найпокірніше повідомлення, додаючи витяга з присланих од малоросійських полків відомостей „колико въ тѣхъ полкахъ мужеска и женска полу душъ жидовъ и съ какихъ мѣсть...“ та инш. (арк. 355—408). У книзі 1864-ій вміщено копію перепису сіл Клишки й Чапліївка Ніженського полку, що їм пожалувано духовника Федора Дубянського (арк. 485—506). У книзі 1847-ій вміщено витяги про збори з міст Почепа та Янполя (арк. 1—42) та про козаків, посполитих, селянські ґрунти та про безґрунтові двори по малоросійських і слобідських полках (арк. 422—431). У книзі 1874-ій відомості що-до складу Малоросійських полків на підставі ревізії 1743-го року (арк. 101—147). У книзі 1869-ій відомість про кінні заводи в „Малій Росії“ (арк. 233—496) і т. д.

Полуботка з декотрими членами української старшини викликано до Петербургу, там заарештовано, обшукано й посаджено в Петропавлівську фортецю. Почалися допити, розслід справи. Допит чинився в Тайній Канцелярії й був доручений генералові Бутурлінові й Ушакову. Акт допиту по пунктах залишивсь в колишньому Державному Архіві й переходується нині в Дрєвлехранилищі в справі, що зветься: „Черновое судопроизводство Тайной Канцелярии о полковникѣ Полуботкѣ, Генеральномъ Судѣ Чернышѣ и писарѣ Савичѣ, сужденныхъ за обиды и притѣсненія 1723 года“ (VII, 1723, ч. 179-те). Крім акту допиту в справі є: копія царського указу Бутурліну та Ушакову чинити допит од 26-го листопаду 1723-го року; реєстр в'язнів, що їх у цій справі взяв під варту об 11-ій годині вночі 10-го листопаду 1723-го року ад'ютант лейб-гвардії Преображенського полку Артем Макшеев; реєстр прислужників української старшини, що перебували у дворі „папы Бутурлина“ (там розташувалися й мешкали в С.-Петербурзі Полуботок з своїми товаришами); і розслід з приводу обвинувачування Полуботка у зноснах з Орликом. Справа почалась у Тайній Канцелярії й перейшла до Найвищого Суду; отже, належить вона до діловодства центральних установ.

Арештовані-ж у звязку з цією справою папери й документи, що зберегаються в колишньому Архіві Міністерства Закордонних Справ, усі місцевого походження. Тайна Канцелярія з їх не користувалася.

Перейдімо до розгляду цих паперів. Картон 52, ч. 47-ме. Усі зібрані тут папери стосуються до другої частини 1722-го року (серпень—грудень). Папери двох категорій: 1) офіційні листи Вельямінова до Полуботка, а також до генерального писаря; царські укази з Малоросійської Колегії тому-ж-таки наказному гетьманові Полуботкові або до всього малоросійського люду, військовій старшині; промеморії з Малоросійської Колегії до Військової Генеральної Канцелярії; 2) листи-відповіді Полуботка Вельямінову; „доношенія“, „извѣстія“ або „отвѣтствія“ Полуботка Малоросійській Колегії, універсали Полуботка; промеморії Військової Генеральної Канцелярії до Малоросійської Колегії. Папери першої категорії, себ-то одержані Військовою Генеральною Канцелярією — оригінали; папери другої категорії; с.-то надіслані з Військової Генеральної Канцелярії чернетки, або копії. Звідси виходить, що всі ці папери належать до діловодства Військової Генеральної Канцелярії.

У дальших чч. 48 — 54, 57 — 62 те-ж саме: оригінали тих паперів, що їх одержала Військова Генеральна Канцелярія, чернетки-ж або копії справ, що їх надіслано з Військової Канцелярії, а також копії з паперів, котрі не стосуються до діловодства Військової Генер. Канцелярії, але стосуються до даної справи й здобуті од прихильників Полуботкових. Так, у ч. 60-ім та 61-ім скарги духівництва Синодові на Вельямінова, Малоросійську Колегію й синодські ухвали з приводу скарг; усе це є в копіях, що їх, видимо, приставили автори скарг. Взагалі зміст всіх чч. картону 52-го (за винятком чч. 55, 56, 63, 64) не викликає сумніву в тім, що тут зібрано різні документи що-до справи Полуботка й гене-

ральної старшини з Вельяміновим та Малоросійською Колегією: найпокірніші скарги про потреби української людности, лист до цариці з проханням про заступництво, про податки, що їх стягала Малоросійська Колегія, царський указ про заборону Вельямінову чинити всупереч інструкції, сенатська постанова припинити сварки між старшиною та колегією і т. д.

Картон 53. До справи Полуботка та генеральної старшини стосується ч. 65-те 1722-го року — копія грамоти малорос. старшини до Сенату про обрання нового гетьмана, ч. 66-те 1722-го року й ч. 9-те 1726-го року про Почепські маєтності Меншікова та чч. 1 — 6-те 1722-го р.: грамота на царське ім'я малоросійської старшини, копії сенатських указів на ім'я малоросійської старшини, копії повідомлень малоросійською старшиною Сенату, копії царських указів, присланих із Малоросійської Колегії до Військової Генеральної Канцелярії, копії промеморій з Військової Генеральної Канцелярії до Малоросійської Колегії, універсали Військової Генеральної Канцелярії після смерти гетьмана Скоропадського.

Картон 54. За винятком чч. 17, 19 та 23-го всі інші папери (чч. 14 — 16, 18, 20 — 22, 24 — 25 1723-го року) або безпосередньо стосуються до справи Полуботка та малоросійської старшини (про вирядження козаків на копальні роботи, супліка Полуботка від усієї „Малої Росії“ та царські резолюції на пункти, лист до цариці про обрання нового гетьмана, приїзд до Петербургу членів малоросійської старшини з повідомленнями) або належать до діловодства місцевої української установи — Генерального Суду й, можна гадати, теж мають зв'язок з цією справою.

Картон 55 містить у собі два числа — 26-те та 27-ме 1723-го року. Обидва стосуються до справи Полуботка й малоросійської старшини. У цій справі заарештовано між іншим генерального писаря Савича й наказного Стародубського полковника Корецького. У Петербурзі їх обшукано. Наслідок трусу — одібрані папери складають чч. 26-те та 27-ме: то листи з різними до їх додатками гетьманів Скоропадського й Полуботка та інших членів малоросійської старшини до Корецького й листування Савича з різними особами.

Картон 56. До справи Полуботка та малоросійської старшини стосуються: ч. 28-ме (листування генер. старш. з Вельяміновим), ч. 30-те (про приїзд до Петербургу Полуботка з іншими членами генеральної старшини, їх подорожжя, чернетки повідомлення Сенату, їх листи на Україну й листи з України до їх, нотатки про те, що вони робили в С.-Петербурзі і т. д.), ч. 31-ше (копія царського указу, що забороняє клопотатися про обрання гетьмана), чч. 33, 35, 37 (про податки на Україні), ч. 34-те (про малоросійські 10 полків), ч. 45-те (лист од полковника Д. Апостола до священника Тимофія Васильєва).

Як усі ці папери опинилися в колишньому Архіві Міністерства Закордонних Справ?

Вище зазначено, що військового писаря Савича й полковника Корецького у Петербурзі обшукано й одібрано знайдені в них листи та інші

папери. Ці відібрані од Савича й Корецького листи й папери складають чч. 26-те та 27-ме картону 55-го.

Вище зазначено також і те, що в картоні 56-ім під ч. 30-им збереглася справа про приїзд до Петербургу Полуботка з товаришами. Видимо, всі папери, що їх уміщено в цій справі, відібрано після трусу. Між цими-ж паперами є два реєстри. 1) „Реєстръ всякаго званія писемъ, якіе зъ Генеральной Канцеляріи панове полковникъ Чернышъ, судья и писарь до С.-Петербурга взяли“, усього чч. 156. 2) Реєстръ всякаго званія писемъ, якіе даны посланникамъ въ С.-Петербургъ“, усього чч. 60. Напевне, всі перераховані в зазначених реєстрах папери теж одібрано після трусу.

Нарешті, в картонах 57-ому в справі ч. 5-те та в картоні 66-ому в справі ч. 14-те вміщено „реєстри письмамъ забраннымъ у Малороссіи Черниговского полку полковника Павла Полуботка, генеральнаго судьи Черныша, генеральнаго писаря Савича, посланцевъ Корецькаго, Даниловича, Грабянки“.

Усі ці папери відібрано в генеральної старшини після трусу. Як видно з справи ч. 5-те в картоні 57-ім, їх передано до Найвищого Суду, з Найвищого Суду, коли справу було розв'язано, передано до Сенату, а з Сенату до Колегії Закордонних Справ. Річ у тім, що новий гетьман Данило Апостол 1728-го року двічі писав до Колегії Закордонних Справ про те, що коли 1723-го року чинів Малоросійської Генеральної Старшини було викликано до Петербургу, то „изъ архива Генеральной Войсковой Канцеляріи взяли съ собой многія канцелярскія письма, которыя отобраны у нихъ въ С.-Петербургъ въ Вышній Судъ“; через те-ж, що „нынѣ приключаются разныя въ дѣлахъ войсковыхъ и общенародныхъ нужды и справки а безъ оныхъ писемъ отправленія и справокъ чинить невозможно“, гетьман Д. Апостол прохав повернути ці папери до Військової Генеральної Канцелярії. Тому 9-го травня року 1728 Колегія Закордонних Справ писала до Сенату: „о тѣхъ малоросійскихъ письмахъ, которыя были въ Вышнемъ Судѣ, а нынѣ находятся въ Сенатской Канцеляріи, опредѣленіе учинить и тѣ, которыя подлежатъ возвращенію въ Войсковую Генеральную Канцелярію, отослать или прислать въ Коллегію Иностранныхъ Дѣлъ, для выдачи тому, кто будетъ за ними присланъ“.

З Сенату папери було прислано з описом, де зазначено, які „оставить“ і „къ отдачѣ неподлежащія“. Колегія ухвалила: „письма, присланные изъ Сената, разобратъ въ Архивѣ и разсмотря учинить опись и предложитъ къ рѣшенію“.

Згідно з цим розпорядженням од Колегії папери прислані з Сенату розглянуто, перевірено за сенатським описом. Далі складено реєстратих паперів, „которыя по подпискѣ Войсковой Генеральной Канцеляріи канцеляриста Валкевича къ отдачѣ оному не подлежащія“ (картон 57, ч. 5-те). Кінець опису має нотатку: „а о которыхъ письмахъ на связкахъ сенатскихъ и остальныхъ ничего не написано, тѣмъ письмамъ имѣется

опись ниже сего“ (картон 66, ч. 14-те). Цей останній реєстр не зберігсь. Але згадка про нього свідчить, що частину відібраних од військової старшини паперів, мабуть, повернено канцеляристові Військової Канцелярії Валкевичеві, що його по ці папери було виряджено до Петербургу. Частина-ж, що її повернути визнано за неможливе, залишилася в архіві Колегії Закордонних Справ.

Ця частина й зберіглася в картонах 52—56 малоросійських справ колишнього Архіву Малоросійських справ, а саме: у картоні 52 чч. 47—54, 57—62; у картоні 53 чч. 65 та 66 року 1722-го і чч. 1—6 та 9-те року 1723-го; у картоні 54 чч. 14—16, 18, 20—22, 24 та 25 р. 1723-го, у картоні 55 чч. 26 та 27 року 1723-го; у картоні 56 чч. 28, 30, 31, 33, 34, 35, 37 та 45. Сюди належать папери діловодства Військової Генеральної Канцелярії та папери, що особисто належали членам малоросійської генеральної старшини.

Стосуються ці папери до діловодства центральних установ чи ні?

Як додержуватися суто формального погляду, треба сказати, що стосуються: адже їх заарештовано у звязку із справою Полуботка та інших, розглядуваною в центральних установах — Тайній Канцелярії та у Найвищому Суді. Але, знов-же, між цими паперами є папери Військової Генеральної Канцелярії. Як-би ці папери затребувано до Петербургу з Глухова, напевне, туди надіслані були-б оригінали або копії, але тоді-б на місці, у Глухові лишилися або копії або оригінали. Тому-ж, що папери ці, які безперечно належать до діловодства місцевих установ, було витрушено й арештовано, на місці не залишилося од їх жадних слідів. Листування членів військової генеральної старшини теж можна віднести до діловодства місцевих українських установ, бо вони провадили його не як приватні особи, а як урядові. Усі ці папери як узяті з Військової Генеральної Канцелярії, так і листування, привезла до Петербургу генеральна старшина як обвинувальний матеріал проти Вельямінова. Але в Петербурзі обвинувачі перетворилися на обвинувачуваних; виникла справа обвинувачення Полуботка з генеральною старшиною Вельяміновим; тимчасом арештовані їх папери здебільшого зовсім не зачіпали тих пунктів обвинувачення, що їх було висунуто проти їх, і безпосереднього відношення до цієї справи не мають.

б) Книги Канцелярії Міністерського Правління.

Після Мазепи з'явилася на Україні нова посада міністра або міністра-резидента коло гетьмана. Це був орган політичного догляду („недреманное око“). Від'їжджаючи до місця служби, міністр одержував „інструкцію“ або „наказь“ і, крім того, „секретные пункты“ разом з цифірною абеткою, що нею він повинен був користуватися підчас зносин з вищими центральними установами в секретних справах. Ці інструкції, секретні пункти та цифірні абетки збереглися в справах Малоросійської Експедиції. Найдавніші стосуються до року 1709. Цього року „ближняго

стольника“ Андрія Петровича Ізмайлова призначено „быть при гетманѣ для великихъ государевыхъ дѣлъ и совѣтовъ“; йому дано „наказъ“ з 10-ма пунктами та „пункты секретные“ з 3-ома пунктами. У наступному, 1710-ому році, замість Ізмайлова, звелено „быть при гетманѣ“ думному дякові Вінніусові та стольникові Протасьєву; їм дано „наказ“, а Вінніусові, крім того, „секретные пункты“. Через те, що Вінніус залишивсь у Москві, Протасьєв клопотавсь, щоб „секретные пункты“ було переслано на його ім'я; йому було дано „секретные пункты“ (чотири) та цифірну абетку, щоб зноситися з центром. Видачу наказів або інструкцій та секретних пунктів уживано завсіди коли призначали міністрів (див. книгу ч. 1806-те). Відомство міністра поступінно ускладнялось і при ньому виникла Канцелярія Міністерського Правління. Коли, як помер гетьман Данило Апостол, утворено Малоросійське Правління або Правління Гетьманського Уряду, міністри залишилися: „Канцелярії Министерскаго Правленія бытъ по прежнему въ Глуховѣ для секретныхъ дѣлъ“ (П. С. З., IX, 6608).

Канцелярія Міністерського Правління — установа місцева, що перебувала в Глухові; справи її зберегалися по місцевих архівах. Але після пожежі, що трапилась у Глухові року 1748, деякі справи, котрі заціліли, опинилися у Москві й збереглися в Сенатському Архіві.

Дві книги Канцелярії Міністерського Правління знаходяться в фонді книг Малоросійської Експедиції. То книги чч. 1831 та 1865.

Книга ч. 1831-ше заціліла після пожежі й була надіслана до центру. Тут складено реєстр цієї книги, вміщений в опису книг Малоросійської Експедиції: „Реєстръ Канцелярії Министерскаго Правленія секретнымъ дѣламъ, а которыхъ годовъ о томъ значить ниже сего, оставшимся послѣ бывшего въ Глуховѣ въ 748 году мая 23 дня пожара, съ 1733 по 1744 г.“.

Така сама книга ч. 1865-те. Вона теж містить у собі розв'язані секретні справи Канцелярії Міністерського Правління, але прийдешніх років (1744—1746). Нумерування справ у книзі 1865-ій продовжує нумерування книги 1831-ої: у книзі 1831-ій — чч. 1—24, у книзі 1865-ій — чч. 25—53. Описи книг Малоросійської Експедиції містять у собі реєстр справ цієї книги, написаний тією самою рукою, як і реєстр книги 1831-ої. Звідси виходить, що й книга 1865-та заціліла після пожежі 1748-го року в Глухові й надіслана до Сенатського Архіву.

Три книги (чч. 2225, 2226 та 2227) збереглися поміж справами Правуючого Сенату.

Книга 2525-та.

Загальна назва на палітурках „Указы 1749 года“. Спочатку вміщено „Реєстръ указамъ, присланнымъ изъ Правительствующаго Сената и изъ протчихъ мѣсть 1749 году“, од 3-го січня й до 4-го грудня 1749-го року; всього чч. 49. Далі, сами укази про різні українські справи — оригінали, що їх одержала Канцелярія Міністерського Правління (підписали їх генерал-ректмайстер, обер-секретар, секретар Сенату)

або копії (одержані Військовою Генеральною Канцелярією і звідси прислані до Канцелярії Міністерського Правління).

Книга 2526-та.

Загальна назва на палітурках: „Входящие и исходящие 1749 года“. Спочатку — „1749 года генваря 3 дня реестръ Канцеляріи Министерскаго Правленія Малороссійскихъ дѣлъ входящимъ доношеніямъ и протчимъ“. Од 3-го січня до 23-го грудня 1749-го року вміщено всього 645 чч. вписних (повідомлень, відомостей, репортів, промеморій, суплік та инш. різних установ і приватних осіб). Вписний журнал охоплює 63 сторінки. Починаючи від 64-ої й до 158-ої йде журнал виписний: „1749 года генваря 1 дня реестръ Канцеляріи Министерскаго Правленія Малороссійскихъ дѣлъ исходящимъ указамъ и протчимъ письмамъ“. Разом уміщено до 31-го грудня 844 чч. (укази, відомості, промеморії, повідомлення, листи, репорти). На останніх аркушах (159—166) „подорожняя“: „1749 году генваря 1 дня реестръ данный изъ Канцеляріи Министерскаго Правленія Малороссійскихъ дѣлъ подорожнымъ и пашпортамъ“. Од 4-го січня до 31-го грудня видано 55 чч.

Книга 2527-ма.

Загальна назва: „Опредѣленія 1749 года по секретнымъ дѣламъ“. Спочатку реестр: „1749 году генваря 1 числа реестръ Канцеляріи Министерской опредѣленіямъ по секретнымъ дѣламъ“. Далі вміщено сами ухвали за місяцями й числами: за указом Її І. В. в Міністерській Канцелярії в справі зазначеного повідомлення ухвалено те чи инше. Мова мовиться про справи обвинувачування в політичних злочинах („слово и дѣло“). Усього протягом 1749-го року від 1-го січня до 30 грудня вміщено 118 ухвал.

Полотняні темно-синього кольору палітурки книг 2525 — 2527 виявляють їх місцеве глухівське походження. То книги Канцелярії Міністерського Правління ¹⁾).

в) Книги Малоросійської Колегії.

Поруч згаданих книг Канцелярії Міністерського Правління треба зазначити ще книгу ч. 1762-ге (із фонду Малоросійської Експедиції), що вона почасти стосується до справ Канцелярії Міністерського Правління. Спочатку, перед 1-им аркушем, уміщено назву й зміст книги: „въ сей книгѣ реестры дѣламъ поданные по приѣздѣ въ Санктпетербургъ бывшей Министерской Канцеляріи отъ ассесора Денисова, а имянно: Бывшей Малороссійской Коллегіи разные реестры розданнымъ дѣламъ при от-

¹⁾ Навпаки, дальша 2528-ма книга центрального походження, — то одна з сенатських книг. На спинці палітурок напис: „Малороссійскіе“. Спочатку: „Реестръ рѣшеннымъ Малороссійскимъ въ Правительствующемъ Сенатѣ 1749 году дѣламъ“. Усього 48 справ; на 1063-ох аркушах. Справи містять повідомлення від державних установ, супліки від приватних осіб на царське ім'я й до Сенату, репорти, відомості, довідки, екстракти, витяги з журналів Сенату і, нарешті, сенатські укази.

рѣшеніи оной Коллегіи въ Войсковые Канцеляріи и Судъ и протчія мѣста, листъ 1; по бывшей Министерской Канцеляріи, листъ 675; по бывшей Комиссіи Экономіи, ст. 797; по бывшей Счетной и Слѣдственной объ обидахъ комиссіи, листъ 1173; по бывшей въ городѣ Почепѣ комендантской канцеляріи, листъ 1235“. Далі вміщено реєстри справ усіх цих місцевих скасованих установ, починаючи з 1720-го до 1750-го року. У книзі 1619 аркушів, з їх 674 аркуші обіймає реєстр справ Малоросійської Колегії доби 1722—1727 рр.; справи поділяються по повіттях (повіття канцеляриста отого) і що-до змісту (справи суплік, іменних указів, сенатських указів, полків, про прибутки й видатки і т. д.). Сам собою реєстр справ (навіть без їх тексту) показує суть відомства Малоросійської Колегії. Так само інші реєстри указують суть відомства інших ліквідованих українських установ. Усю книгу цілком складено з кількох книг місцевого українського походження, що їх випадково завезено до Москви.

Деякі книги цілком стосуються до справ Малоросійської Колегії: чч. 1774—1776.

Книга 1774-та. Протягом 1726-го року доглядач українських вівчарних заводів Михайло Каменський, з наказу Її І. В. з Малоросійської Колегії подо ожував по різних містечках та селах, навчаючи людність вівчарювати „по шленському обыкновенію“. Одночасно він брав підписку („сказку“) з підписом місцевої влади про те, що його навчання людність зрозуміла й слідкуватиме за їм. Книга стосується до діловодства Малоросійської Колегії: то—звідомлення про вирядження, що його дала Малоросійська Колегія. Як і навіщо опинилася в центрі—невідомо.

Книга 1775-та. Перша сторінка починається словами: „Книга расходная денгамъ по указамъ изъ Коллегіи Малой Россіи, которая имѣть быть прошита и запечатана во оной Коллегіи и нумерована съ вырѣзнымъ алфавитомъ только надлежитъ писать въ линіяхъ число денегъ дабы служило вмѣсто вымѣтки и щетныхъ выписокъ какъ означено“. Згідно з цим книгу прошнуровано й запечатувано, спереду по вирізаних аркушах уміщено за абеткою реєстр осіб, що їм видано гроші, ще й зазначено, на що саме; далі самий текст складається з коротеньких нотаток про те, коли, кому, на підставі чого й скільки видано грошей 1726-го року; кожна нотатка закінчується словами „и съ пріему комисара Григорія Кубраковскаго о тѣхъ деньгахъ розписка на указах“. Книга не стосується до відомства центральних установ: в ній немає тих фінансових звідомлень, що їх одсилано до центру; це одна з книг, що на підставі їх складувано звідомлення й що вони залишалися на місцях. Вона мабуть чи не випадково опинилася у центрі.

Такого саме змісту книга 1776-та.

г) Справи передреформних українських установ.

Після судової реформи року 1864 в Міністерстві Юстиції було складено „Правила о разборѣ архивовъ судебныхъ мѣсть“. Правила ці з

обіжником 3-го грудня 1866-го року розіслано по всіх установах судового відомства. А починаючи від року 1867 до колишнього Московського Архіву Міністерства Юстиції почали надходити архівні справи скасованих судових установ різних губернь, отже й з губернь українських.

Звичайна офіційна назва архівних матеріалів цієї групи — справи палат цивільного та карного суду, справи повітових судів, межових судів, городових магістратів, городових ратуш, нижніх та верхніх розправ, дворянських опік, совісних судів і інших установ катериницької доби. Справді-ж ці назви зчаста заховують справи давніх українських передкатерининських установ першої половини й початку другої половини XVIII-го віку: справи полкових канцелярій, полкових судів, сотенних канцелярій, Військової Генеральної Канцелярії, Військового Генерального Суду.

Архівні матеріали цієї групи в Дрєвлєхранилищі є: з Чернігівщини 1766 в'язок, з Київщини — 187 в'язок, з Полтавщини — 369 в'язок, з Харківщини — 864 в'язки, з Катеринославщини — 394 в'язки, з Херсонщини — 40 в'язок, з Поділля — 60 в'язок, з Волини більш як 340 книг, 28 в'язок та 2 картони (з документами XVI — XVIII вв.). Разом усього 3700 в'язок, 340 книг та 2 картони; з їх більше-менше $\frac{1}{4}$ частину становлять справи передкатерининських установ. Докладно спинятися на цій групі українських архівних матеріалів нема потреби, бо всіх їх треба передати до Українського Центрархіву. Про це вже ухвалила постанову колегія Центрархіву РСФРР ¹⁾.

Академик Оникій Малиновський.

¹⁾ У військово-історичнім Архіві в Москві (кол. Лефортовськїм) зберегаються архівні фонди колиш. українських військових поселень та колиш. Белєвської фортеці (української ландміліції). Це теж справи місцевих українських установ. До складу першого фонду стосуються 872 в'язки (чч. описів за реєстром 1237 — 1252); декотрі найдавніші справи стосуються до кінця XVIII го в. (штабу 1-ої округи 1779-го року, штабу 3-ої округи — 1770 р., штабу 5-ої округи — 1795-го року), але більшість справ стосується до періоду від початку першої половини до початку другої половини XIX-го в.

До складу 2-го фонду стосуються 769 в'язок (чч. за реєстром 1689 та 236); справи стосуються до XVIII-го в., найраніші до 1732-го й найпізніші до 1779-го року.

Справи цікаві за-для історії військової справи та за-для історії народнього господарства на Україні.